

PE A
203

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS 1909

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, M. KAMPMANN,
B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

~~B 6397~~

1909.

NELJAS AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1909

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

Dr. phil. Karl August Hermann ¹⁾

sündis Põltsamaa alevi ligidal Uue-Põltsamaa vallas Võhma külas 11. septembril 1851. Isa Mihkel oli Kolga-Jaani kihelkonnast Soosaare vallast Kapsaare talust, kus praegu veel Hermannide suguvõsa pesapaik on, Põltsamaale rännanud, Otsa koha pere-meheks hakanud ja, kui põllupidamine ei õnnistanud, küla-sepaks heitnud. Ema Anuoli Põltsamaa inimene ja Mihkli teine naene. Esimesest abielust — naese nimi oli ka Anu olnud — ei ole lapsi maha jäänud. Seda suurem oli nüüd rõõm esimese poja sündimise üle. Aga rõõm muutus pea ahastuseks. Noorik jäi nurgavoodi-palavikusse ja suri 28. septembril. Ema surnukirstu kõrval ristiti poeg 30. septembril. Ristimist toimetas Põltsamaa õpetaja Emil Heinrich August Hörschelmann, kes ka vaeselapsele ristiisaks heitis. Ristiisalt sai poisikene oma risti- ja hüüunime: August. Ristipoeg on alati tänuliku meelega ristiisa meeles pidanud ja jäädavaks mälestuseks tema laulud kokku korjanud ja välja annud. Teise ristinime „Karl“ sai laps ristiisalt Karel Joseph'ilt.

Emaarmu ei ole Kusti — nii nimetati poisikest — mitte maitsta saanud. Aga isa võttis pea kolmanda naese — Kadri Reimann'i — ja see oli „minu vasta niisama helde ja hea, kui oma lihaste laste vasta,“ tõendas pärastpoole Hermann. Küla vabas, lahkes looduses sirgus poisikene üles. Vanemate kodu ja noortiga on Hermann hiljem sagedasti „Eesti rahva Kasulise Kalendri“ lisa juttudes sooja armastusega kirjeldanud. Nii jutustab tema 1896 „Väikses mälestuses õrnast lapsepõlvest „Kullerkupuke““ Otsa talust, kuhu isa pärast koha äraandmist omale sepapaja oli üles ehitanud: „Otsa talul oli õhtu pool küljel ilus kopel. Koplis kasvasivad noored lepad ja kased. Nende taga jooksis kevade ilus selge veega ojake. Otsa talust viiskümmend sammu lõuna poole kopli äärel oli väike eluhoone.

1) Osalt 2. jaanuaril 1909 Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul ette kantud.

Siin elas külasepp Mihkel. Mõni samm eluhoonest eemal oli sepapada, kus sepp agarasti küla peremeestele ja mõisale tööd tegi. Sepast peeti õige rohkesti lugu.“ Põltsamaa külakeelemurre kasvas siin maastmadalast poisikesele luusse ja lihasse ja sai pärastisele keeleuurijale kindlamaks teejuhiks keelelistes harutustes.

Laps elas oma pead. Võõralemal oli majatallituses küllalt tegemist ja kui poisikene isa käest oma uudis- ja teaduse-

Dr. K. A. Hermann.

himule kostust otsis, saatis sepp teda murule ehk kopli mängima: „Nüüd, mu laps, on mull kibe töö. Mull ei ole aega sinuga rääkida.“ Ise õppis tema nelja ja poole aastaga ka lugemise selgeks, nii et teda „targaks poisiks“ peeti. Hermann jutustab sellest jälle oma mälestustes: „See ei olnudki nii raske. Ma küsisin papa käest iga tähe nime ikka: „Mis täht see on?“ ja teisel päeval jälle: „Mis täht see on?“ kolmandal päeval jälle niisamuti. Ma pidasin iga tähte meeles, ja viimati oskasin kõik tähed nime pidi, aga kokku lugeda ma veel ei

osanud. Aga ma oskasin peast Issa-meiet ja mitu kirikulaulu. Võtsin Issa-meie katekismusest üles; kus kohal ta seisis, oli mulle papa ütelnud. Katsusin Issa-meie palvet siis tähtede kaudu lugeda. I-s-s-a-m-e-i-e — ja korraga sain aru, kuidas tähed sõnu kokku viivad, lugesin, lugesin, lugesin, ja lugemine oli selge. Võtsin „Nüüd hingvad inimesed“ ka ette, mõistsin seda ka lugeda. Lugesin viimaks igaltpoolt ja oskasin küll.“ Viieaastaselt oli poisikene juba Piibli, Lauluraamatu ja muud raamatud, mis ta oma surnud emalt pärinud, läbi lugenud.“

Kümme aastat vana läks Hermann Anikvere külakooli. „Koolmeister Tõnu Oomel oli minu meelest nagu pool jumalat. Tarkus nagu säras ta pea ümber.“ Anikvere koolimajas õitsis sell ajal iseäranis koorilaul. Kooliõpetaja Tõnu Oomel laulis ise kuulsas Põltsamaa kooris ühes ja haris laulu koolis suure hoolega. Lauluarmastus hakkas siin ka kooliskäijate külge. Suurtel pühadel ei puudunud Põltsamaa kirikus ilus koorilaul kõstri M. Wilberg'i juhatusel ialgi. Rahvas jooksis murdu kokku. Ka noor Hermann „kuulas seda nagu taevalist kõla ärarääkimata vaimustusega.“

Palju ei võinud Anikvere kool sell ajal poisikesele, kes ise juba kodus lugema oli õppinud, pakkuda. Arusaaja isa saatis tema sellepärast Põltsamaa kihelkonnakooli, mis kooliõpetaja Gustav Beermann'i juhatusel heas järjes oli. Siin algas Hermannil kibe võitlus puudusega peale. See vastane ei ole teda peale lühikeste jahutusaegade enam elus lahti lasknud. Vaevalisemalt ei ole küll keegi Eesti poisikene oma haridusekäiku alganud, kui Hermann nüüd Põltsamaa alevis. Vanemate kehvus oli nii suur, et nad pojale mitte harilikku leivakottigi ei jõudnud juure panna. Sellepärast annud koolipoisid temale korda mööda oma kotist süüa. Saanud poiste kord läbi, siis sõõnud tema üks päev otsa kooliõpetaja Beermanni lauas. Ka muud koolitarvitused saanud tema lahetelt kaaskoolipoistelt, keda ta selle eest õpeasjades, iseäranis rehkendamises, järele aidanud. „Hermann sai kõik asjad ruttu kätte ja oli hea südamega poiss,“ ütles mulle üks koolivend. „Sellepärast armastasime meie teda kõik ja andsime temale, mis vaja, ilma küsimata.“

Põltsamaal pääsis Hermann oma hinge ihadele, laulule ja muusikale, ligemale. 1864. aastal võeti tema Põltsamaa koori alto-lauljaks vastu. Kui 1865 Põltsamaale ka pasunakoor asutati, mida tema endine kooliõpetaja Tõnu Oomel juhatas, mängis tema selleski kooris ühes, „mida ta suuremaks kasvades kunni 1870. aasta lõpuni ka juhatas.“ Koolimajas seisis haruldane mänguriist selle aja kohta, väike toaorel, mida Pajusi herra von Wahl kinkinud, keda laulukoor 1840. aastal

oma lauluga teretamas oli käinud. „Selle oreli peal on K. A. Hermann oma esimesed mängimise-katsed teinud ja mängima õppinud.“ Ka oma esimese kerge rahvaliku viisi „Süda tuksub tuks, tuks, tuks“ olevat Hermann Põltsamaa kihelkonnakoolis komponeerinud.

Et poisil head keeleannid olivad ja tema Saksa keele raskustest üle sai, võis ta hiljem Saksa algkooli minna ja seal edasi õppida, kuhu selleaegne kihelkonnakool teda oli viinud. Varsti sai õppijast ise õpetaja. 1867. aasta lõpul seati tema Põltsamaa kihelkonna-kooliõpetaja abiks. Ühtlasi õpetanud tema „ühes ise-koolis“. Et seaduslikud õigused edaspidisele parema koha saamisele takistusi ei tooks, tegi tema kevade 1869. Paistus Pärnu-Viljandi maakoolide komisjoni ees külakoolmeistri-, ja sügise Tallinnas elementarkooliõpetaja-eksami ära. Tallinnas leidis tema mahti muusikas head juhatust saada, mida ta Põltsamaale tagasi pöördes varsti tegelikult laulu- ja mängukooris tarvitama hakkas.

1871. aasta algusel läks Hermann Peeterburi „Inglise kooli“ peale. Tutvus Eesti esimeste ülikooli haridusega mees- tega kihutas tedagi edasi püüdma. Aga puudus oli suureks takistuseks. Kirjanduselised katsed „Imelikud juhtumised“ (1871), „Suur Saksa-Prantsuse sõda“ (1872), „Oksjon“ (1873), „Leppimine surmas“ (1873) ja hiljem „Linnas ja maal“ (1875) ei toonud nimetamise väärilist tuge. Vahel ei olnud kopikat lambiõli ostmisekski. Õnneks aga paistnud Hermannil toakese aknast uulitsalaterna tuli sisse. Selle tumedas valguses valmistanud Hermann ennast gümna- siumi-lõpueksamile. Et kiirem sihile jõuda, tuli tema suvel 1873 Tartu, kus sugulased Goldmannid rahalist abi lubasivad. 1874. aasta lõpul jõudis tema sihile, haruldaselt ja ootamata ruttu. Ladina- ja Kreeka keelt ja muid tarvilikka õpeaineid poolteise aastaga kätte saada ei olnud nalja asi. Vanade keelte peale tarvitanud tema, nagu ta ise pärastpoole kiitles, ainult 10 kuud ära. Rutuline küll, aga põhjalik ei võinud niisugune õppimine mitte olla. Siit peamegi põhjusi otsima nii mitmele petetud lootusele ja kibedale elujuhtumisele Hermannil pärastises käekäigus.

1875. aasta algusel võis Hermann Tartu ülikoolis usutea- dust hakata õppima. Uued harjumata keeled ja raskused käi- sivad juba tervise peale. Et „õppimisest natuke välja puhata“ ja meelt „jahutada“, käis tema järgmisel suvel Rootsi-, Norra- ja Taanimaal, vist küll „kuldonu“ Goldmanni kulul.

Tartus algas Hermannil nobe kirjanduseline tegevus peale. 1875 ilmus „Eesti kannel“ ja „Koorija Kooli Kandle“ I jagu; „Kasulise Kalendri“ toimetus läks Kreutzvaldi

vanaduse nõtruse pärast tema kätte; Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat tõi tema sulest „Bach'i ja Beethoven'i“ eluloo ja „Reisi Rootsis, Norras ja Daanis;“ 1876 trükiti „Kasuema ja kasutütar,“ 1877 „Loel“, „Kodumaa Laulja“ ja „Eesti teise üleüldise laulupidu meestekoorid.“ Türgi sõja pärast lükati laulupidu ise kaheks aastaks edasi. Kui 1879. aastal enne Jaanipäeva pidukoorid kokku astusivad, pidi Hermann neid väljamaalt juhatama sõitma. Sest vahe peal oli tema elus tagajärjerikas pööre sündinud. „Vanemuisest“ hakanud tüli pärast veterinar-institudi kasvandikkudega mõistis ülikooli-kohus tema ülikoolist välja. Juba koolipingil ilmsile tulnud suured keeleanded juhtisivad Hermann elule uut rada. Tema läks sügise 1878 Leipzigi võrdlevat keeleteadust õppima. Järgmise aasta laulupidu tõi tema mööda minnes kodumaale tagasi. Kõik, kes sell peol käinud, jutustavad heameelega noorest, tulisest, vaimustatud ja vaimustavast laulujuhist. Hermann seisnud sell ajal rahva lugupidamise ja armastuse kõrgemal järjel.

Pärast laulupidu läks Hermann „onu“ Goldmanniga uuesti pikemale teekonnale. Tee viis Austriast läbi Itaaliasse ja sealt Lõuna-Saksamaa kaudu Leipzigi, kus õppimine uue hooga edasi läks. 1880. aasta algusel tegi Hermann Leipzигis ülikooli-lõpu-eksami ja tõusis filosoofia doktori auusse. Tema väitekirj „Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache“ trükiti Leipzигis 1880. Siis pööras ta kevade 1880 koju tagasi.

Kodumaa oli kihamas. J. Hurt'i ja C. R. Jakobson'i vahelised tülid ärritasivad meeli. Et muud võitluseväljad puudusivad, löödi lahinguid Eesti Kirjameeste Seltsis ja Eesti Aleksandri-kooli komiteede koosolekutel. Augustikuu lõpul 1881 pani J. Hurt, kes aasta varem Otepääst Peeterburi Jaani koguduse õpetajaks oli läinud, Eesti Kirjameeste Seltsi presidendi ameti maha. Noort keeleteaduse doktorit peeti rahumeheks ja loodeti temast erapooletut lepitajat. Aga häälte enamus ühines C. R. Jakobsoni peale. Peaaegu terve sennine eestseisus hulga liikmetega lahkus seltsist, nende seas ka Hermann. Aga pea sai tema eksisammust aru ja tuli tagasi. Palju on teda selle kõikumise pärast mõnitatud, aga pärsine asjalugu näitas, et Hermann õieti tallitas. Oleks tema oma kindlusega-kiitlevate sõprade keskelt järeltegijaid leidnud, vist oleks Eesti Kirjameeste Seltsi elulugu teisiti kujunenud, teisiti ehk ka Eesti kirjanduse lugu.

Ilma kindla ametitööta katsus Hermann esiotsa kirjutamisega ülespidamist teenida. Ta pani E. Marliti romani „Vanamaam seleri saladus“ ümber, mis 1881 trükist ilmus, ja andis sellisamal aastal „Koori ja Kooli Kandle“ ja „Eesti

Kandle" teise jao välja. Ühtlasi võttis ta uue perekonna-lehe „Eesti Jutustaja“ toimetamise Tallinnas oma peale. Aga siis tõukas saatus tema hoopis teise külge, viskas tema kareda käega politika võitluste keerusse, kelleks ta vähe loodud oli. J. W. Jannsen'i oli ärev vaidlus C. R. Jakobsoniga rabanduselõögiga tabanud. A. Grenzstein oli omale uue lehe „Oleviku“ luba saanud ja lahkus „Eesti Postimehe“ toimetusest. Leht ise oli raamatukaupleja W. Just'i omanduseks saanud. Just pakkus Hermannile „Eesti Postimehe“ toimetaja kohta ja Hermann võttis pakkumise vastu, sest et õieti muud hakkamist ei olnud. „Rahumehes“ sai politikajuht laenetaval meremässul. Uus toimetus lubas „Eesti teed kõndida, Eesti rahva kasu püüda, vankumata ustavuses ja palavas armastuses Eesti rahvast teenida.“

Neli aastat pidas Hermann vastu ja püüdis lehte rahu-vaimus juhtida. Peavõitlus tormas „Olevikus“, „Eesti Postimees“ jäi enam kõrvale ja katsus heaga läbi ajada. Tänu ei teeninud tema sellega kumbki poolt, vaid raskeid etteheiteid lehe pooliku, kindluseta seisukoha pärast. Hermannil „otsekohene Eesti meel ja soe Eesti süda tuli igal veerul nähtavale.“ Leht pakkus rohkesti äratavaid ja õpetlikka kirjatöösid, iseäranis ka keelepõllult. Sest just see oli aeg, kus Hermann oma tähtsama kirjatöö „**Eesti keele grammatika**“ kallal väsimata vaeva nägi, mis 1884 ilmus: „Rõõmsa lootusega saadan raamatu Eesti rahva ette. Laotagu ta Eesti rahva seas meie ilusa kalli Eesti emakeele teadust ja õpetagu eestlasi oma keele ilu, võimu ja kaunist imekspanemise väärt sisemist ehitust tundma. Raamatust märkab igaüks, missugune suur ja ilus pärandus see on, mis meie esivanemad meile Eesti keele näol on pärida jätnud. Kasvatagu ja suurendagu see raamat oma kohast armastust Eesti keele vastu. Jumala õnnistus olgu temaga!“ Mitte igalpool ei võetud raamatut nii lahkeli vastu, kui Hermann oli lootnud. „Oma Maa“ viiest numbrist läbi käib Dr. M. Weske kare kriitika. Ta algab lausetega: „See raamat, mida juba ammu „Eesti Postimehes“ mitmel ja mitmel korral ette kuulutati, on nüüd hilja aja eest ilmunud. Ma arvasin, et hea küll, nüüd tuleb jälle üks Eesti keeli õpetuseraamat juure. Suurt lootust mull tema headuse kohta küll ei olnud, sest ma olen Dr. Hermannil grammatikalisi töösid lugenud, tunnen tema teaduse piiri ja tema arusaamise järke grammatika asjus, aga seda ma sugugi arvata ei võinud, mis ma juba tema grammatika sisse sinna ja tänna vaadates nägema pidin; ma leidsin sealt kohe enamiste igal kohal, kuhu vaatasin, vigu, mida keegi teha ei või, kes ka paljalt lihtsaid, ammu tuttavaid ja kindlaid Eesti ja Soome keele healte seadusi on tundma õppinud; ma nägin

seal hiljem, kui otsast peale hakkasin järgimööda lugema, õigete õpetuste seas sagedaste õpetuste reeglid ja seletusi, mis sugugi teaduse põhja peal ei seisa ehk mis koguni segased ja sellepärast arusaamata on. See on kahju, sest härra Dr. Hermann on selle raamatu valmistamise kallal oma jagu vaeva näinud tööd teinud ja kulu kannud.“

Ainult lõpuks kirjutab Weske rida poolteist lahket sõna raamatu kohta: „Vigade seas olen ma ka palju õigeid mõtteid leidnud. Selle grammatika tabelid võib väga heaste tarvitada, aga nende seletuste juures peab ette vaadatama, et vigu ja eksitusi, mis iseäranis „lisades“ leida, ühes õigete seletustega ei õpita.“

Veerand aastasada hiljem võime kainemalt ja rahulikumalt Hermanni elutöö üle otsustada. Et mina mitte keeleteadlane ei ole, siis avaldan ma ainult oma arvamist, nagu mina raamatust aru saan. Tema hea, aga ühtlasi jälle ka nõrk külg on, et ta kangesti ja järjekindlalt süstematiseerib ja sõnakujusid üksinda ajaloolise keeleteaduse põhjal seletab, ilma et fonetikat suurt tähele paneks, ilma et palju sellest hooliks, kuidas „rahvas räägib.“ Ajalooline keeleteadus uurib Hermanni oma sõnade järele, „missugune nägu ja tegumood sõnadel ja sõnade muutmistel ja käänudel ennemuiste oli ja kuidas keele nüüdsed sõnad ja nende muutmised ja käänud neist ennemuistsetest aegamööda on sündinud ja saanud.“ See uurimiseviis pakub väga kindlaid ja selgeid reeglid. Nüüd aga leiab uurija, et praeguses kõnekeeles vormisid ette tuleb, mis mitte sõnakuulelikult endistes rööbastes ei käi, vaid karvad püsti ajavad ja ise oma rada kõnnivad. Mis peab niisuguste vastikutega keeleuurija tegema? Tema võib oma ülesseatud reeglite juure jääda, ta on järjekindel ja tõendab, et vastuhakkajad sõnakujud mässajad on ja te neid väevallaga vanadesse rööbastesse tagasi tuleb rõhuda, reprimenterida. Sest ainult vanemad vormid on õiged, ainult vanal on eluõigus. „Hää“ ja „pää“, vanemad kujud meie kirjanduses ja Soome keeles, peavad Tallinna kirjakeelesse tunginud „hea“ ja „pea“ tagasi tõrjuma. Määrasõna lõpp — sti on kahtlemata vanem, kui — ste. Sellepärast tulevad määrasõnad — ste lõpuga kõik — sti-lõpulisteks tagasi muuta. Sarnandus, assimilation, s. o. seadus, et üks häälik teise sarnaseks saab, teiseaga, mis tema ees seisab, koguni ühte sulab, ei ole vanemates sõnakujudes nii täielik. Sellepärast ei tohi meie mitte annud, kannud kirjutada, vaid andnud, kandnud. Iseäranis silmapaistvad on korrakindlalt sünnitatud, aga rahva kõnekeelest koguni lahku minevad paenutused nagu nähtakse, oldakse, pandaks, surdaks, müüdakse, poodakse, loin (looma minevik). Nagu tuttav, läks J. Hurt veel kaugemale ja

nõudis oma viimastes kirjatöödes, et meie mitte enam sõin ja lõin (lõõma minevik) ei räägiks ega kirjutaks, vaid sein ja lein! Tõepoolest saadakse ju nõnda vankumata ja järelandmata keeleaseadusi, ühtlasi tehakse aga elavale keelele vägi-valda, kui teda vananenud liistudele paenutatatakse, ja keele edemise tee pannakse eest kinni. Nüüd mõistame ka M. Weske ägedust, kes keelt, mida tema õpetas, aina rahva suust tahtis võtta, teda rahva suust küsis ja kuulas, kedagi keeleaseadust omast peast ei teinud, vaid üksnes näidata katsus, missuguseid seadusi keel ise omale muutmise varal aegamööda on loonud. Kui „rahvas“ aga nõnda lahkuminevalt ei kõneleks? Kelle kõnet peame tähele panema, keda juhiks võtma? Hermanni grammatika kõikumata reeglite selgus ja süstematika ja nendest järgnevad, viimse astmeni läbiviidud järjeldused mõjuvad nagu kindel maa jalge all uppujale. Olgu see maa, missugune tahes, aga ta on kindel, ja tema peale astuja teab, mis ta võitnud. Hermanni grammatika järjekindlus on Eesti kirjakeelt rohkesti selgitanud. Et meil praegu kaunis ühine kirjaviis on, seda tänu oleme meie Hermannile võlgu.

Teine Hermanni grammatika suur tähtsus saab meile siis selgeks, kui meeles peame, et see keeleõpetus esimene on, mis Eesti keeles eneses on kirjutatud. Meie terve grammatikaline terminologia on Hermanni sünnitatud. „Mina olen palju selle üle järele mõtelnud, aga kas sellegipärast need nimed, mis ette panen, hääd on, ei tea ma mitte. Olen aga püüdnud need nimed nõnda seada, et nad ära ütlevad, mis muude tähendab.“ Mis Hermann ise Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1880 lhk. 28 muudete kohta ütleb, see maksab ka tema muust omanimede loomisest. Juba see hiiglatöö kinnitab Hermannile Eesti keeleteaduses auustava ja kindla paiga, isegi kui aegade jooksul tema terminoloogiat minnakse parandama.

Külmus, kellega Hermanni grammatika mõneltpoolt vastu võeti, mõjus halvavalt. Hermann jättis keelepõllu peaaegu täiesti maha, kus karuohakad teda nii valusasti torkisivad ja raudnõgesed kibedasti kõrvetasivad. Sellest, et usinat töömeest kõrva tõrjuti, on Eesti keele uurimine rasket kahju saanud. Alles 12 aastat hiljem, kui uus lektoriamet Hermanni jälle sellele tööle kohustas, pööras ta veel kord nooreea armastusega selle väljale tagasi ja kirjutas 1896 „Eesti keele grammatika“ teise jao: „Eesti keele lauseõpetus,“ kellest ta 1883 esimese jao eeskõnes oli ütelnud: „Pea saab ka lauseõpetus ilmuma.“ Mõlemate järele valmistas ta viimaks „Eesti keele grammatika koolidele,“ mida kolm korda trükiti.

Teadusepõld oli lootusi hävitanud, kunstivallast otsis

Hermann lahutust enesele ja oma rahvale. Kõige kergem kättesaadav kunsti osa on laul ja mäng. Laul ja mäng oli Hermannil lapsepõlvest saadik saanud. Eesti lauluvara rohkenduseks oli tema juba kooliõpetaja ja üliõplase põlves rohkesti tööd teinud ja 1882—1885 „Eesti Postimehe“ kõrvas iseäralist „Muusika lisalehte“ välja annud, 1882 „Koori ja kooli kandle“ teise ande, 1884 „Eesti Kandle“ kolmanda ande, „Laulu kaja“ esimese vihu ja 1885 „Põltsamaa endise õpetaja Hörschelmanni laulud“ trükkida lasknud. Sellsamal aastal asutas tema „Eesti muusika edendamiseks“ kuukirja „**Laulu ja mängu leht**“. Heinaajal ilmus esimene nummer „Teretusega“: „Kallis Eesti rahvas! Armsad lauljad ja mängijad! Siin ilmub jälle uus ajakiri. Ta tahab Eesti laulu ja mängu edendada; ta tahab ka selles asjas täiesti ja igapidi eestlane olla; ta tahab meie rahva südameid soendada ja osavõtjatele siin ja sääl mõne lõbusa silmapilgu valmistada. Tulge siis juurde, kallid suguvennad ja õed, kes laulu ja mängu armastate! Võtke sest armsast ettevõttest lahkesti osa! Jah, võtke osa! See asi on seda väärt. Kallis, ilus, helisev laul ja mäng peab siin lehe läbi südant liigutama. Lõbusad kirjeldused, õpetused, jutud ja teatused peavad laulu ja mängu nii kui ka nende sünnitajaid ja loojaid tundma õpetama. Tulge juurde, sest see on armas! Ei siin ole mingit viha ega pahandust, mingit põlgamist ega parteid; siin on üksnes armastus, iludus, lõbudus, häädu, kenadus. Tulge mehed ja naesed, peiud ja neiud, vanemad ja lapsed, rikkad ja vaesed, laulu ja mängu vaim võtab kõiki ühel armul ja lahkusel vastu ja võib kõikide õiglane sõber ja meelejahutaja olla. Tema tahab teid igapäevasest elust ka vahel iluriiki viia.“ Ettevõtte, nimelt nootide trükk, nõudis suuri kulusid, erikuukiri ei tohtinud senniste nähtuste järele suurt lugijate hulka loota. Hoiatati Hermannil ja kuulutati temale kadu. Aga lootus ja julgus ei jätnud teda siiski mitte häbisse. Juba poolaastat hiljem võis tema rõõmsa meelega teatada, et „uus ettevõtte pikkamisi, aga kindlasti enesele armsa Eesti rahva seas maad on võtnud. Esiotsa oli kartust, et ehk uus leheke mitte nii palju tellijaid ei leia, et ta elusse võib jääda. See kartus on nüüd kadunud. Küll ei anna leht oma kirjutajale veel kasu ega tasu, oma trükikulud kannab ta ära, ja see on esimese aasta kohta nii palju, et rohkem ei või nõudagi. Sellepärast jääb meie „Laulu ja mängu leht“ elama ja saab nii mitu aastat Eesti rahva muusikat edendama, kui aga elu ja tervist on ja Eesti rahva seas laul ja mäng heliseb.“

13 aastat otsa oli seda tarvidust elavalt märgata. Küll puhusivad vinged tuuled lehele kahelt poolt vastu. Venestajad

ja materialistid andsivad teineteisele vennaskätt, et laulu naeru-vääriliseks ja lauljaid halpideks teha. Oli laul ju neil kitsastel aegadel veel ainsamaks aateilma ja rahvusliku meelsuse avaldajaks jäänud. Sellest siis see vihane pealekäimine. Aga leht elas ommeti ära ja püüdis väheseid ülejäänud tulukesi Eesti akendel kustumise eest hoida. „Kasu ega tasu“ ei toonud leht kirjutajale ka nüüd mitte, seda suuremat tuge aga rahvuslikule voolule. Sellepärast tuli selle voolu sõpradelt ja lauluarmastajatelt ikka nii palju tellijaid, et leht omaga välja sai. Alles siis, kui haigus lähines, väsis väsimata toimetaja, pani lehe seisma ja arvas, et nüüd nooditagavarast Eesti kooridele küllalt olevat. Ka tellijate arv oli 280 peale alanenud. Sellepärast muutis tema 1898 aasta algusel kuukirja „Rahva Lõbu-leheks,“ mida tema oktoobrikuuni 1899 toimetas. Siis müüs tema kuukirja J. L. Jürgens'ile ära, kes teda oma sõbruskonnaga muudetud sihis välja andis. 1908 katsus Hermann veel kord „Laulu ja mängu lehte“ elusse äratada. Ilmusivad paar numbrit. Siis jäi asi katki. Toimetaja haiguse tundemärgid tulivad nii avalikult nähtavale, et tema tervise kohta kõige halvemat karta oli.

Enne kui Hermann sellekohaseid töösid hindada katsume, tähendame veel teise Hermann suure ettevõtte peale Eesti muusikaväljal. See on Eesti rahvaviiside korjamine, korraldamine, harmoniserimine ja väljaandmine. Kuna Hermann juba nooresteast saadik hoolega rahvaviisisid oli üles kirjutanud, mis ta aga juhtus kuulma, algas plaanilik töö 1888 J. Hurti vanavara korjamise õhinal. Tuhandeid rahvaviisisid ja teisendid tuli kokku. Kõige paremad valis Hermann ja andis nad kolmes köites välja. Esimene jagu „Eesti rahvalaulud segakoorile“ ilmus 1890, teine jagu alles 1905, kolmas jagu 1908. Ka kirjutas tema Eesti vana muusika üle „Eesti Üliõplaste Seltsi Albumi“ I. andes ja Õpetatud Eesti Seltsi „Verhandlungen“ XVI. köites harutusi ja püüdis tema iseloomu rahvaviisidest välja koorida. Kahtlema peab, kui hästi see temale on korda läinud. Sest Hermann väljaantud ja Eesti viisideks tunnistatud „Eesti rahvalaulude“ kogudest leidub ka võõraid, mida küll Eesti rahvas laulab, aga mitte loonud ei ole, vaid võõrsilt laenanud. Ülepea oli Hermann tegevuse kõige kehvem külg tema enese ja teiste nõrk arvustamine. Väljaandmata jäänud rahvaviisid on „Eesti Üliõplaste Seltsi“ kogusse läinud, kes asjatundjate kaudu tervet Eestimaad läbi katsub otsida.

Ka theoretikalist muusikaõpetust pakkus Hermann laulu- ja mänguarmastajatele. Esmalt „Noodi-õpetus ja Komponerimise-õpetus“ (1893), mida nii tänulikult ja laialt tarvitati, et teda kolm korda trükiti, siis 1905 „Noodi-õpetus“. Nii-

samuti võisivad „Ilu-hääled kooli, kiriku, kodu, konzerdi ja pidu tarvituseks“ kahes trükis ilmuda. Lõpuks nimetame veel Hermannini muusikalistest avaldustest mitmeid Eesti rahvatantsusid, mis ükshaaval välja tulivad, „Neli laulu“ (1895), „Üliõpilaste laulude ehk kommersi raamat“ (1905), „Neljanda üleüldise ja teise tänulaulupidu laulud“ (1891), „Eesti rahva vabastuse 75. aasta juubeli tänulaulupidu laulud“ (1894), ja kahte paksu köidet „Völkerlieder“, mis pea kõikide tuttavaks saanud rahvaste rahvalaulude proovisid toob, Saksa keelesse überpandud sõnadega. Viimase kogu kõrged trükikulud andsid Hermannini muidugi kehvale rahalisele seisukorrale parandamata paugu.

Kui palju Hermann ise laulisid ja mängutükka on loonud ja teiste omasid trükki annud, on raske ütelda. Ta ise tõendab „Rahva-Lõbulehes“ 1899 lhk. 161, et juba „Laulu ja mängu lehe“ aastakäikudes kokku umbes tuhat laulu meeste- ja segakoorile olemas on. „See on poole rohkem, kui kõigis teistes raamatutes kokku.“ Pea kõigile on tema ise sõnad luuletanud ehk ümber pannud. Ta oli, nagu temast lugupäetud J. V. Jannsen, laulumees, kes ühtlasi laulis ja kõneles. Sellepärast on tema laulud ka enamasti lõbusa silmapilgu sünnitused ja ei kannata kõva mõõtu välja. Aegajalt kogus Hermann nõnda tekkinud laulud kokku ja andis nad nime all „K. A. Hermannini Salmikud“ kahes vihus trükki (1881, 1892).

Oma tervet võimist kui helilooja ja laulujuhataja sai Hermann mahti suurtel laulupidudel Tartus 1879, 1891, 1894, Tallinnas 1896, sagedamine maakonna-laulu-pidudel näidata. Tuhandete juhatamine nõudis määratud jõuu kogunemist ja viimse kui soonekese pinguletõmbamist. Palju tööd, aga ka palju kiitust sai vaimustavale juhile osaks. Laulupeod jäivad Hermannile elu kaunimaks mälestuseks, saivad aga ka tähtsaks rahvusliku ühistunde äratajaks ja kosutajaks kõige mustemil murepäivil, laial elavate suguharude kokkuliitujaks kindlaks ühiseks Eesti rahvaks.

Hermannini muusika-annete, teadmiste ja võimiste kohta puudub minul asjatundmine. Hermann oli muusikas, nagu mitmes muus asjas, agar iseõppiija. Koolitatud muusikamehed on tema töösid valjusti arvustanud ja isegi vigasid leidnud. Aga peaks neil ka õigus olema peaks Hermannini lauludest palju keskmise-hinnalisi ehk koguni nõrku maha pudenema, mõju, mis neist välja on läinud, sunnib järjeldama, et kõhnapooliste seas ka kuldteri peab peidus olema, mis oma säruga rahva hinge väega on oma poole kiskunud ja rahva rinda ülenavate, vabastavate tunnetega soojendanud. Just laulud on

Hermanni lugupeetud, auustatud „rahva meheks“ kõige paremas mõttes tõstnud. Ja kui Hermanni surmasõnumit kuuldes mitmele ootamata ja sügav lein laiaades rahvaringkondades välja puhkes, siis esimeses reas sellepärast, et rahvalikku helimeistrit taga leinati. Kuidas võime seda muidu seletada, kui et Hermanni kerged, lahedad, rõõmsad laulud teed rahva hingeelusse olivad leidnud ja nüüd tema surma puhul omakste leinakahinale „vastu kostis kõik see Eesti mets ja maa?“ Ja meie julgeme veel rohkem kinnitada. Edaspidine Eesti ajalookirjutaja annab Eesti rahvusliku iseteadvuse ärkamise, alalhoidmise ja kosutamise loos Hermanni lihtsale laulule tähtsa aseme. Hermanni lihtne laul ei ole mitte ainult Eesti laulu rõhuvatest aegadest ja vägevate vastaste teravamate pilkenoolte sajust läbi aidanud ja teda ikka uuesti elustanud, vaid tema on mõjuvaks politika teguriks ja faktoriks meie rahvaelus saanud ja meil hinge sees hoidnud, kus kõik muu kängunes ja surra ähvardas. Mehele aga, kes oma aja paremate inimeste meelt mööda on tallitanud, ei ole see mitte kõige pisemaks kiituseks (Horatius). Ja kes oma aja kõige paremate nõudeid on täitnud, see on kõikidele aegadele elanud. (Schiller,)

1885. aasta lõpul läks Hermann „Eesti Postimehe“ omanikust täiesti lahku. „Eesti Postimehe“ toimetuse anti maamõõtja J. Tülk'i kätte ja Hermann jäi leivata. Uue lehe lubasaamine oli venestamise ajajärgul võimatu. Sellepärast ostis Hermann W. Borm'i pärijatelt „Perno Postimehe“ ära, tõi ta Tartu ja hakkas 1886. aasta algul lühendatud nime all „**Postimees**“ välja andma. Väikene oli leht kausta poolest, raskeks kippus minema teda hinnalise sisuga täita. Ka pisukene trükikoda asutati. Perekonna omad liikmed teenisivad usinasti toimetuses ja tallituses ning trükimasina juures. Aga Hermanni soe, lihtne ja otsekohene viis: „Postimees saab truusti ja ustavalt Eesti rahvast südames kandma ja üksnes Eesti rahva kasu silmas hoidma. Eesti rahva õnn saab tema õnn, Eesti rahva õnnetus tema õnnetus, Eesti rahva kahju tema kahju ja Eesti rahva au tema au olema“ leidis vastukõla ja kogus sõpru väikese lehe ümber. „Eesti Üliõplaste Seltsist“, kelle ärkamist ja kasvamist Hermanni perekond otse iseenesesalgava ohvrimeelega toetas ja kelle liikmetel Hermanni kui ainsa haritud Eesti perekonna ukseid Tartus alati lahti seisivad, tuli teaduslikku kaastööd, mis „Postimeest“ teistest lehtedest kõrgemale tõstis. Anna Haava avaldas „Postimehes“ oma esimesed laulud, mis sütitasivad. Eduard Wilde hakkas „Postimehe“ „Jutunurka“ toimetama. See tõmbas — 1887. aasta lõpust saadik tuli „Postimees“ kolm korda nädalas välja ja 1890. aasta augustikuust peale igapäev. Hermannile, kelle pehme iseloom nii vähe politi-

kaliseks tegevuseks näis kõlbama, jääb esimese Eesti päevalehe väljaandmise au, mis meie hariduseloos pikka sammu edu poole tähendab. Hermann tundis teravamalt kui keegi teine päevalehe tarvidust ja temal oli julgust mõtet teoks teha. Raskesti jäi nüüdki, mis hinge tahtsivad kinni mätta. Kange venestamise vool käis ju üle maa. Trükivalitsus ei leppinud sellega, et venestamise vastu ei töötatud, vaid nõudis otsekohe venestamisele toetust. Vahel ilmus leht ilma sisuta, paljalt kuulustustega. Tsensori punane tint oli lehe kurjem vastane. Tunnistuseks, et ka Eesti rahvuslikudel ringkondadel midagi Vene keele õppimise vastu ei ole, kirjutas Hermann koolidele 1886 „Vene keele õpiramatu“, mis 1886 esimeses, 1888 kolmandas trüki ilmus, 1888 „Täielise Vene keele õpiramatu“ ja „Täielise Eesti-Vene sõnaramatu“, mis 1896 valmis sai. Ka nägelemised — kord „Valgusega“, kord „Olevikuga“, ei soikunud. Pealekippumiste vastu pidi Hermann ennast kaitsma, mis rahuarmastajal, heasüdamelisel mehel vastik oli, kes parema meelega ülesehitavat tööd oleks teinud. Ei saanud ka tema pehme loomus iial mitte vastaste sapisse kastetud odaterade vastu. Iseäranis põrmitises endine „sõber“ A. Grenzstein, et kõrgema haridusega eestlased „Olevikust“ lahkuvad ja ikka rohkem „Postimeest“ oma kaastööga toetasivad. Grenzstein otsis süüd Hermann juurest, ei näinud seda mitte oma muutlikust sihist. „Oleviku“ uus lipukiri: „Kodumaa ja rahva liginemine suurele isamaale ja tema päärahvale“ ja „Eesti politika olgu: tundkem oma nõrkust, tundkem teiste tublidust!“ ei võinud noortsugu vaimustada. Teda tõmbasivad Hermann puhtad, kõrged, heatahtlikud püüded Eesti rahvast alal hoida ja kosutada oma poole. Ei jõudnud noori sõpru ega vanemaid lugijaid kõik „Oleviku“ mõnitused ära võõrutada. Et mõjunud tema toimetaja teekäigud päälinna, „et Hermann surnuks teha.“ Hermann lapselik avalikkus oli kõvem ja kandis teda kindlamalt edasi, kui vastaseid nende kõverad teed. Ikka rohkem sai esimene päevaleht ühtlasi Eesti juhatajaks leheks.

Ka muidu laienes Hermann tööpõld, nii et jõuu killustamist karta oli. 1889. aastal valiti tema M. Weske asemele Tartu ülikooli Eesti keele lektoriks. Eesti Kirjameeste Seltsis nähti tema teaduslikku tööd hea meelega, ilma et temale juhtivat kohta anti. Ka teistes ühisustes, „Vanemuises“ ja „Eesti Käsitöölise Seltsis,“ oli tema tegev. 1890 seadis tema kokku: „Lühikene tagasivaade Vanemuine laulu-seltsi 25-aastase tegevuse pääle tema jubileumi pidul 15. juulil 1890.“

Selle parema, hoogsa töö ajal andis üks sala vaenlane

enesest kohutavat märki. Raske südamehaiguse ettekuulutajad ilmusivad. Hermann otsis Nauheimist abi. Et ärritavast aja-lehetoimetamisest, mis nii vähe tema loomu kohane oli, pääseda, müüs tema 1896. aasta lõpul „Postimehe“ J. Tõnissonile ära, „töö-väsimusest ja vaenust ära tüdinenud,“ nagu ta ise ütles. Ta tahtis veel ainult teadusele ja oma perekonnale elada.

Selle aja teadusetöö viljaks võime lugeda: „**Eesti kirjanduse ajalugu** esimesest algusest meie ajani“ 1898 ja „Eesti Üleüldise teaduse raamat,“ esimene köide, 1900. Teaduse-raamat jäi katkeks ja sisaldab 748 leheküljel ainult A tähte ja sedagi mitte lõpuni. „Valguse“ lisana ilmusivad 1906 ja 1907 veel mõned poognad. Ettevõtte oli liig laiaks aetud, asjatundjaid kaastöölisi tuli vähe, ja kõige pealt: rahapuudus pidi asjale varase otsa peale tegema. See „laialeminemine“ kipub ka „Eesti kirjanduse ajaloo“ hädaohtlikuks saama, vähemalt Eesti kirjanduse alguse kirjelduses, kus lehekümnete kaupa proovisid, mis ilma suurema kirjanduselise väärtuseta on ja ainult keele poolest hubased, ära trükitakse. Ka ei ole „Kirjanduse ajaloo“ kirjutajal korda läinud juhtivaid jooni sügavamalt ära tähendada ja üksikute kirjanikkude iseloomu täielikumalt karakteriserida. Sellegipärast jääb „Eesti kirjanduse ajaloo“ kestev tähtsus. Ta on esimene täielikum, meie ajasse ulatav katse Eesti kirjanduse käiku ära jutustada ja on rikkalikuks materjalikoguks tulevatele kirjutajatele. Väiksematest töödest nime-tame „Uurimised Eesti rahva muinasajast“ (1895), „Sumeriakadlased“ (1896). Juba varemalt oli Hermann hakanud oma juttusid „Kasulise Kalendri“ ja „K. A. Hermanni Kasulise Kalendri“ lisast korjama ja iseraamatukestes uuesti välja andma. Nii ilmus 1887 „Auulane ja Ülo,“ hiljem „Uudisjutud Eesti rahva elust“ (1895) ja „Lapse mälestus ja teised algupäralsed jutud“ (1896). Unustada ei taha meie ka, et sell ajal Hermann trükikoda rohkesti ja õige häid Eesti keeli raamatuid kirjastas.

Siin on paras koht Hermann võõrakeelseid rohkearvulisi teaduslikka kirjatöösid vähemalt nimepidi üles lugeda. Saksa keeli kirjutas Hermann Tartu Õpetatud Eesti Seltsi Sitzungsberichte 1881: Die Mandschu-Sprache verglichen mit dem Finnisch-Estnischen. (lhk. 38—58);

Ueber estnische Wortformen, welche durch Abkürzung entstanden sind. (lhk. 83—91);

Die Sprache der Tungusen und das Finnisch-Estnische. (lhk. 111—125);

Sitzungsberichte 1884: Ueber das Wortbildungs- und Flexions-Element — da im Estnischen. (lhk. 286—296);

- Sitzungsberichte 1889: Ueber die estnischen Adverbien mit dem Endbuchstaben -i. (lhk. 45—48);
- Sitzungsberichte 1891: Ueber das Manuscript des Neuen-Testaments von Creydus. (lhk. 133—140);
- Sitzungsberichte 1892: Ueber die Vergleichung des Türkischen mit dem Finnisch-Estnischen (lhk. 99—110);
- Sitzungsberichte 1894: Ueber die Verwandtschaft des Chinesischen mit den ugrischen Sprachen. (lhk. 167—180);
- Sitzungsberichte 1896: Ueber die estnische Kirchen-Inschrift zu Carmel. (lhk. 130—134);
- Ueber die alten livischen und kurischen Ortsnamen. (lhk. 145—177);
- Sitzungsberichte 1897: Ueber die Verwandtschaft der estnischen Sprache mit der finnischen. (lhk. 75—94);
- Ueber das Verwandtschaftsverhältniss des Sumerischen zum Ugro-Altäischen. (lhk. 103—134);
- Bauerburg oder Burgberg? (lhk. 188—191);
- Sitzungsberichte 1905: Schiller in der estnischen Literatur. (lhk. 39—44).

X. arhäologia kongressil Riias augustikuus 1896 pidas Hermann Sumeri keele üle Vene keeli kõne ja Eesti kohanime üle Saksa keeli. Mõlemad ilmusivad kongressi kirjeldustes:

О сумирскомъ языкѣ и его отношеніи къ угро-алтайскимъ языкамъ. Труды десятаго археологическаго конгресса въ Ригѣ 1896, томъ I, 270—276.

Ueber altestnische Ortsnamen. Труды, томъ II, 55—63.

Mis endistest Hermannil töödest ütlesime, seda peame ka nende kohta kordama: nad lähevad laiale, ei oska koondada, ei jõua kainelt arvustada. Sellepärast kannab pea kõik, mis Hermann on kirjutanud, kirve ja sae jälgi. Peenike, pikemat aega nõudev väljatöötamine puudub sagedasti. Sest Hermannil ei olnud aega, rahulist, segamata aega: kümned toimetused korraga lõhkuvad aja ja jõuu kildudeks. Ta oli ühtlasi keeleuurija ja kirjanduse loo kirjutaja, lektor ja päevalehe toimetaja, komponist ja muusika-kuukirja väljaandja, ilukirjanik ja luuletaja, seltside juhataja ja laulukooride dirigent, kirjastaja ja trükkija, vahel veel kaupmees ja linnavolinik. Oleksivad Hermannil vaimujõud mitme võrra kangemad olnud — kõikide tööde põhjalikkuseni ja väljaviilimiseni ei oleks nad ikka veel ulatanud Sellepärast on tema üle karedat kohut mõistetud. Aga Hermann oli, nagu ta oli, ja jäi ikka sekssamaks. Ja kes tahaks salata, et mõnigi töö alles praegu puutumata ja liigutamata seisaks, kui Hermann mitte oma puuduliku ja lõhutud jõuga julgesti kallale ei oleks asunud, pealegi kui oma tööliste vähest arvu meeles peame? Hermann on enam kui keegi teine vanemal ajal mitmes töö-

harus tee a v a j a k s saanud. Tekku targutajad tema järel siledamat ja põhjalikumat tööd!

Et teaduse teel lahedamat ülespidamist muretseda, katsus Hermann Venemaa keeleteaduse-magistri auuastet võita. Aga halvatud jõud ei jäksanud. Perekonnalisel mured ja rahaline kehvus mõjus mahasuruvalt ka teadusliku edasipüüdmise peale. Kui 1905 politika elus vabadus vilksatas, katsus raugaks jäänud keskealine mees veel kord kitsikustest välja rabeleda. Sõprade hoiatamiste kiuste ostis tema vana vastase J. Kõrw'i käest „Wal g u s e“ ära, kellel lugijaid ega lugupidamist ei olnud. Siia ta mattis oma viimseid kopikad. Ka uue päevalehe „H ü ü d j a“ toimetamine tõi aina kahju. Tallinna elujärgu likviderimisel kaotas Hermann kõik, mis ta omaks võis nimetada. Jäi veel ainult väikene lektori-palk, mis teda ja perekonda kõhnakiralt elatas. Ka lektori teaduslikku tööpõldu ja liikumise vabadust kitsendati tuntavalt fakultedi poolt. Mis ime, et kibe meel ja mõru tundmus tema rindu asus, et ta valjusti oma rahva tänamatust sõitles ja võõraste ülekohtu üle nurises. Viimane päevapaiste oli „Uku ja Vanemuise“ ettekandmine Tartus, Tallinnas, Narvas ja Peeterburis. Aga ka see päevapaiste ei jäänud ilma päikesepisteta. Arvustavad hääled, kui ka õrnalt kuuldavale toodud, pahandasivad vana helimeistrit kangesti, kes nooremate arvustust isikulise vihavaenu ja kadeduse avalduseks pidas. Uus ettekandmine, mis eel jõulu Tartus pidi toime pandama, jäi katki. Murdus „kannel, kannel armas, kannel kallis“, murdus kandlekeelte helistaja ise. Lahkunud aasta õhtul kandsivad tuuled surmasõnumeid — „leinaliste keskele.“

* * *

Ei saa Eesti töömehed vanaks. Võitlus puudusega ja viletsusega lööb noorusele varakult haavu. Armid jäävad järele. Valutavad ja valutavad, kunni töömehes puhkama heidab. Kunder elas 35 aastat, Jakobson 40 aastat, Veske 47 aastat, Fählmann 51 aastat, Hermann 57 aastat, Hurt 67 aastat. Ainult Jannsen sai 71 aastat vanaks, aga 10 aastat oli varjuelu, Kreutzvald 79 aastat. See lühikene tööaeg paneb meid järeljääjaid kokkuma. Kelle käes on nüüd kord?

Ei ela Eestis töömehi palju, kes teistest peajagu pikemaks sirguvad. Lugesime nad praegu kõik üles. Ei paista meile neid ka eestpoolt rohkem silma.

See teeb meid nõudmistes alandlikuks, otsustamistes pehmeks.

Ja veereb mõni aasta veel mööda, kasvab kastehein meie töömeeste kulmul ja kask haua peal kohab neile rahu — ununevad meie töömeeste nõtrused, armastus katab eksimiste

hulga. Järele jääb veel tänutundmus rinnus, auustamisesõnad tungivad sooja vere surve allalt: meie mälestame veel aina seda, mis nad meile olnud, mis nad meile teinud.

Ja juba — täna, kui isikulisel tunded maha surume, kui seda aga otsime, mis Hermannil elutööst kestma jääb, siis seame teda oma auusamate ja paremate meeste rinda. Ja ma arvan, et Teie kõik, Eesti kirjanduse ja rahva sõbrad, minuga ühes nõuus olete, et meie auustades mälestame oma Seltsi liiget, Eesti keele uurijat, Eesti kirjanduse loo asutajat kirjutajat ja Eesti laulu ja mängu tulist, tulist õhutajat — Dr. phil. Karl August Hermann.

W. Reiman.

Adolf Linde¹⁾

on Suure-Jaani kihelkonnas Viljandimaal 23. veebruaril 1851 sündinud. Oma esimese hariduse sai ta Suure-Jaani kihelkonnakoolis J. Kappi käest, pärast Ruhja kihelkonna koolis, kus laialt tuntud Läti koolimees Schwech esimeseks kooliõpetajaks oli. Ruhja koolis õppis Linde ka Läti keele põhjalikult ära, sest et õpetus koolis osalt Läti, osalt Saksa keeli oli. 1871—74 oli A. Linde Valga seminaris kuulsa koolimehe J. Zimse juhatusel õppimas. Seminari kursuse lõpetamise järele pidas Linde kaks aastat 1874—76 Kodavere kihelkonna kooliõp. ametit ja viibis siis aasta 1876—77 Helvetsias, kus ta tummade kooliõpetaja ameti peale ennast ette valmistas. 1877—80 oli Linde tummade kooliõpetajaks Väandras ja pärast sealsamas vallakirjutajaks (1881—1891). Siis ostis ta omale väikese aga ilusa Uue-Vändra karjamõisa Vihtra, Pärnu jõe kaldal, ja oli seal 15 aastat põllumees. Hädise tervise pärast, mis ärevuse aegade mõjul ruttu pahemaks läks, müüs ta oma mõisa ära ja asus Tartusse elama, kus ta uuel aastal 1907 „Postimehe“ ärijuhatuse oma hooleks võttis. Kuid juba augusti kuus pidi ta kõhu vähjatõbe pärast kliinikusse raske lõikuse alla minema. Lõikuse pidas ta välja, aga suri lõikuse tagajärgede kätte ometigi mitmenädalise tõbeveodi järele oma 57-das eluaastas. Tema põrm maeti rohkel osavõtmisel Tartu Maarja surnuaiale.

A. Linde oli meie ärkamise aja mees. Osavate koolimeeste juhatusel oli tema üsna hea hariduse saanud, mida ta pärastpoole ühtepuhku täiendas. Dr. Veskega, C. R. Jakobsoniga ja teistega kokku puutudes ärkas temas huvitus üleüldiste asjade vastu. Kooliõpetaja ametis juhatas ta laulukoorisid, sest et temal hea muusikaand oli, mis Valga organistide koolis korralise muusikalise alghariduse orelil ja klaveril mängus ja kompo-

1) Pilt ilmub lähemas numbris.

neerimise õpetuses oli saanud. Läti oludega tuttav olles, andis Linde ka osa Zimse häälestatud Läti rahvalaulusid Eesti sõnades („Lõbus Lõoke“) välja, millest mõned laulud, nagu „Kui mu kallist isatalu“, „Minu isa ütles mulle“ (mõlemad M. Veske sõnad), ja „Sina, kena tammekene“ (J. Egloni sõnad) üleüldiselt tuttavaks on saanud.

Agas jutu- ja koolikirjanduses katsus Linde oma kooliõpetaja põlves õnne. Nii pani ta tuttava Berthold Auerbachi külajutu „Barfüssele“ Dr. Veske soovil Eesti keele ja ilmutas nime all „Paljasjalgne tütarlaps“. Siis tõlkis ta veel jutu „Aurora“ ja kirjutas väikese Kirjavahe märkide õpetuse koolidele.

Põllumehena hakkas Linde suure agarusega jällegi üleüldisesse töösse. Tema oli Väandra Põllumeeste seltsi asutajate seas, pärast seltsi abiesimees ja viimaks mõni aasta esimees, kus selts tema juhatusel hoolega oma ülesannet täitis.

Avaliku tegelasena võitis A. Linde Viljandi- ja Pärnumaal nii palju üleüldist tutvust, et teda nende maakondade poolt Balti kindralkuberneri nõuukogusse asetäitjaks J. Tõnissonile valiti, ja kui viimasel välistel põhjustel võimataks tehti nõuukogust osa võtta, astus Linde tema asemele.

Linde ei olnud mitte iseäranis väljapaistvate suurte annetega mees. Temal ei olnud ka mitte raudset tervist. Kuid tema oskas oma ihu- ja vaimujõududega targu maja pidada; temal oli suur tööhimu ja hool kõigis, mis ta ette võttis. Tema näitas, kuidas ka keskmiste annetega inimene, kes kaine, hoolas ja truu on, peale oma enese töö ja talituse rohkest üleüldisuse heaks teha võib, kui temal õiget tahtmist ja vaimustust üleüldise asja vastu on.

A. Jürgenstein.

Eesti suguvõsade uurimine.

M. Lipp.

2

3. Uurimise otstarbe ja siht.

Olgu sest! Juba seegi näitab, kui huvitav see väli on, mille juure meid meie uurimine viib. Näeme ju siin, mitte üksi, kuis Eesti õuest ka mujal pool vere värskendust ja tõuu toetust on otsitud, vaid ka, kuis meie vaene kodu poegi on sünnitanud, kelle elu töö meie suure riigi ajaloosse jälgi jätnud, kuis ka meie väike rahvas omalt poolt jõudu mõõda ehitusekiva on kokku kandnud, et meie suurele isamaale hariduse- ja vabaduse-templi rajada. See kõik peab meid tungivalt sundima materjali, mis siin nii rohkesti leida, lähemalt läbi uurima. Teaduse arvustava tule ees peab selgeks saama, kui palju sest, mis

rahva suu tähtsaks saanud Eesti perekondadest meile jutustab, luule on, kui palju tõde. Ja nii palju on ju täna kindel: kõik pole mitte luule! Väga palju sest on eluraamatust võetud. Seda on aidanud maha kirjutada — Eesti v i s a i s e l o o m , Eesti mehe palehigi, see selgroog, mis ka marus ei murdu.

Selle juures ei pea meid pimestama ei hiilgavad auutähed, mida mõned üksikud ehk ka õnnekaupa rinda saanud, ega muu selle ilma hiilgus. Meie ei suitseta mitte karjeristidele viirukit, olgu nad rahvast, kust tahes.

Meie teame palju enam: just meie liht rahva keskel on kangelasi olnud, kes ka vaese õlekatumise alla jäädes, võideldes ja vaeva nähes, tõe eest seistes vereni, oma kaugemale ümbruskonnale valgustavaks täheks, õpetajaks ja juhatajaks on olnud. Nende nimed ei seisa kuskil kangelaste raamatus. Just neid tahame ka oma rahvale meele tuletada. Nende hauale, kui see ununud, tahame tänuvanniku maha panna. Seda peame oma auukohuseks.

Ja kui nende juurest silm perekondade poole pöörab, kelle vanemaile parem täht paistnud kui neile, siis ei saa see mitte üksi huvitav, vaid ka väga õpetlik olema teada saada, kuis mõned meie rahva õnnelikumad pojad üle teiste tõusivad; kuis nad seks saivad, mis nad pärast olivad, kui palju nende „ise“ mees oli, kui palju võõras abi neid toetas; kes need inimese sõbrad olivad, kes neid aitasivad tungida vaesest Eesti talust — suurema vabaduse, selgema valguse sisse; kes seda tegivad raskel ajal, kuna vabal elul tuhat takistust ees olivad. — Nõnda saab see uurimise väli meie elavamalt tähelepanemist oma poole tõmbama, kust poolt meie ka tema peale vaatame. Siis ei või ka see uurimine ise kasuta olla. Ta avab kõige pealt ajaloolise tõe. Ja tõde on valgus. See saadab oma soojendavaid kiiri igale poole. Ses valguses õpime nimelt ka mehi tundma, kes meie rahvaga vennalikult on rääkinud. Nii langeb just meie uurimise väljal hiilgav auupärg nende kallimeelsete meeste pähä. Meie ei taha ju ilmaski tänamata olla. Ja siin õpime tänama mehi, kes tõsisid inimesesõbrad olivad.

Siin astume meestele lähemale, kes meie ajaloosse kindlamad jäljed jätnud ja ometi olivad liha meie lihast ja luu meie luust. Neid, keda nende tähtsa elu töövili, ühiselu tingimised ja seltskondlised olud meist kaugemale viinud, peab meie uurimine jälle meile lähendama. Kõiki, kelle kätki ühes vaeses Eesti talus on seisnud, saab ta ühendava sidemega ühendama. Ja kui siis uurimise reisil ka meeste jälgedele saame, kelle vastu meie armastus auukartuseks muutub, nagu kindral J o h. M i c h e l s o n , kulmul muinasjutuline auupärg selle täheks,

kuis ta oma lihtsaid Eesti vanemaid auustanud, kirjamees Otto Vilh. Masing, kes Eesti rahva kasuks oma vara ja viimse veretilga ohverdanud, Dr. Philipp Karell, kes esimest korda vägeva Nikolause ees seistes ennast eestlaseks tunnistanud, kindralsuperdend Kornelius Laaland, vaeste väljarändajate isa, koguja ja toetaja, ja veel mitmed teised, kes seda vaest Eesti kodu pole unustanud, kus nende kätki kord seisnud — siis saab see meile kalliks äratuseks olema, tööd teha ja vaeva näha, nagu nemad — oma kodu, oma sugurahva kasuks. Ja meie saame otsusele saama: see kodumaa, mis neile töövälja avas raskemal ajal, see ei saa seda ka meile keelama. Kui püüame, nagu nemad püüdsivad, võitleme, nagu nemad võidelnud, meie saame sihile saama. Ei pruugi see ju ilma ees nii hiilgav olla. Sest on küll, kui neid andeid, mis meile antud, tarvitada tohime, oma maa ja rahva kasuks. Sinna sihile saame, kui meie siht kindel oli, meie puhta südamega tema poole vaatasime, meie võitlemine ja püüdmine ennast rajas õiguse ja töö peale. Magna voluisse sufficit! Kõrgesse püüda — ka sest on küll!

Meie uurimisel peab selle peale — ka seda ei taha meie salata — pädagogiline, kasvatus-sihiline otstarbe olema — tööteenistuses. Teame ju iga mees, kuidas meie Balti kasvatusviis Eesti ja Läti hinge peale on mõjunud. Ta on sadade nõrgemate iseloomude rinnast nende pühama tundmuse riisunud. Ta on neid käsu vastu: „Auusta oma isa ja ema!“ külmaks teinud. Nii tihti on mõjuvates ringides neid protegeeritud, ka päevaliku leiva küsimuses neile üli lahkesti vastu tulnud, kes oma rahvale selja pööranud! Mis ime siis, kui see just nõrgemate iseloomude peale mõjus, neid demoraliseeris. Kes vähe Saksakeelt purssis, hakkas ennast saksaks pidama. Tema hakkas oma Eesti emast ennast häbenema. Sugusalgamine sai Balti põuepatuks. See tungis just nende kotta, kes Saksa koolides parema hariduse saanud.

Nii kuulutas — ma arvan, et meie siin küll näitusi tohime tarvitada, mida meie ajakirjandus avalikult on harutanud — mõne aja eest ülikooli haridusega mees, kes isa poolt päris Eesti nime kannab, tema ei olla eestlane, enamalt juba baltlane. Olla ju tema ema sündinud Fink olnud; selle isa jälle minevase aastasaja alguses Tartu ülikooli peal kodukooliõpetaja eksami teinud ja olla siis silmanähtavalt — sakslane olnud. Sakslane olla näitab selle mehe silmis iseäranis meelitatav, ammugi auusam kui eestlane olla — seisukoht, mis muigatuse meie huultele kutsub, ja mida, paraku, see mees üksi ei jaga.

Vastuse annaks temale ja ta mõtteosalistele suguvõsade

uurimine, nagu meie seda nõuame. See juhataks teda ta ema suguvõsa hälli üles otsima. Ta leiaks seda pealegi ilma vaevata, üksi mõned verstad ta isakodust kaugemal — V i n g i talus Puka vallas, Puka vaksali lähedal. Seal on Finkide pesapaik seisnud. Sangaste kirikuraamat ei lase selle kohta kõige vähemat kahtlust tõuseda. See Vingi on küll paar kuke sammu Põltsamaalt eemal, aga maal, kus s a n d i d s a i a s ö ö v a d, pole see ikka veel mitte.

Niisama oli üks tuttav mõis Liivimaal terve inimese iga Eesti omaniku käes, keda terve maa tundis ja auustas. Selle järeletulijate kohta kinnitas mõne aja eest meie üleaedsete ajakirjandus: nemad olla sakslased! Neile peeti pealegi veel valju manitsusejutlust, et nad kõik ei olla teinud, et mõis müügi puhul jälle sakslaste kätte oleks läinud. Neid registreeriti avalikult kui s a k s l a s i. Nad pole selle vastu vaielnud. Nad vaikisivad!

Kuid kui nemad — need meile võõraks jäänud vennad — vaikivad, peame meie rääkima. Kui südametunnistused uinuvad, ebakasvatus neid orjaunesse suigutanud, peame meie neid äratama. Meie rahvaline südametunnistus peab ärkama — ka meie haritud ringides. Kõige pealt peame kahklejatele selgeks tegema: oma b a l t l u s e g a ei saa nad poolt sammu edasi! Sõna Balti on geografiline, ehk ka poliitiline aime. Baltimaa on olemas, aga Balti rahvast ei ole, nagu Austria maa olemas on, aga mitte Austria rahvast. Need vaesekesed, kes siin kord nüüd Baltimaal asuvad, peavad nii palju selgroodu omale omandama, et nad ennast ühe ehk teise rahva poole tunnistavad. Teist teed väljapääsemiseks ei ole! Ilma peal ei taha meie vihavaenu nende vahel külvata, keda kõrgem käsi meie kodumaal üksteise kõrva asuma on pannud. Meie mõistame ülekohtu ja vägivalla ka küsimustes, kus mitmesugused rahvused oma vahesid seletavad, kõigiti hukka. Ja kus iial võitlema peame, tahame üksi võidelda — kultuuraliste abinõuudega. Selle juures loodame kindlasti, et see aeg tuleb, kus kõik Baltimaa rahvad, üheõigusliseks tunnistatud, Vene kotka vägeva varju all, üksteise kõrval rahu elavad ja hariduse tööd teevad. Rahu edendamiseks tahame omalt poolt ka kõik teha, mis meie jõuus seisab. Õigusi, mida omale nõuame, tahame ka naabrile lubada. Meie ei saa ilmas kadedad olema, kui nad hariduslisi abinõusid tarvitavad, et oma elu ja olu loomulikult välja arendada. Meie loodame, et Balti terminusel meie poliitilises elus veel oma tähtsus saab olema.

Aga selle vastu peame vaidlema, et keegi võõras oma õue suurendaks — meie kulul. Ja hakatakse koguni veel pealiskaudsete ja iseloomuta sugusalgajate järele võrku välja heitma,

neid meie õuest, kus veel ikka nende ainus loomuline ase on, välja meelitama, siis peame sellele kindlalt vastu astuma.

Ülejooksikud pole auuks meile. Nad pole auuks ka neile, kes neid vastu võtavad. Nad pole just see parem vara, mis meil ära anda. Aga nad on siiski veel meie vennad, kui ka meie nõdrad ja eksivad vennad. Sellepärast peame nendega kannatama. Meie peame neid õigele rajale tagasi aitama. Lahkelt, aga ka tõsiselt, peame neile seletama: kus rahvuse küsimus kõne all, seal on terminus, „baltlane“ väärtuseta. Neile, kellele Eesti isa koja rajanud ja keda kord Eesti ema oma rinnapiimaga on toitnud, maksab ainus otsus: „Saklane sina ei ole, venelaseks sina ei saa, siis oled sina eestlane! See pole õigeega auus, kui sina oma isakoja ära salgad.“ Ja kel veel vähe kaalumise võimu, see peab seda õiglast häält kuulma. Ta peab seda nimelt kuulma, kui kindel uurimine näitab, kus ta vanemate koda kord on seisnud.

Viimaks tahame oma uurimiseleel ka nende kodumaa poegade ette astuda, keda saatus kaugemale ja kõrgemale vabama õhu sisse on viinud, kuna nende perekonnahäll veel vaeses Eesti talu tares seisis. See häll seal madalas majas — seda tahame hüüda — see pole mitte nende häbi, vaid au. Ja kui nad seks saanud, mis nad on, siis on see auvärg, mis mitte üksi nende kulmule ei lange, vaid kõige pealt neid vanemaid ehitab, kes nende kojale esimese alusmüüri on pannud. Lapsed lõikavad, mis isad külvanud. Kui nende käsi hästi käinud, siis just sel põhjusel, et üks kord nende eest vaeva näinud, palehigi valanud ja palunud — E e s t i e m a.

Selle juures Eesti rahvaga ka veresugulane olla, kas see võiks küll häbi olla? Laulik loeb seitse kalmu küngast üles, mille peale selle rahva silmapisarad ja vere higi langenud raskes ajaloo-koolis: hädaohu, orjakütke, sõjakurna, näljapiina, viletspõlve, katku surma ja Tautsi tapesängi. Ja see rahvas pole hukka saanud. Teda surmati — ja ta elab! Ta võitleb veel praegu oma usu ja lootuse, oma keele ja meele, oma vabaduse ja isamaa, ühe sõnaga pühamate inimesesoo varanduste pärast. Selle rahvaga kuidagi ühenduses olla ei või siis ka neile häbiks olla, kes sinna kaugemale saanud, kus Eesti kuused enam otsekohe ei koha, kus Vanemuise kannel nii kuldsest hinge ei kõla nagu meile.

Aga meie ise, meie kuuleme selle kodukuuse kohinat iga sammu peal. Meie leiame ta juuri, mis ka vaeses mullapinnas, ka palavas päeva põues koguni ei võinud ära närtsida, just ka seal, kus oma suguvõsade uurimisega vagusid ajame. Kui, näituseks, väiksest H e l m i k u metsatöölise majast, J õ e v ä l j a

kangrukambrikesest, suure Masingite kodu kohast, aastatel 1659 ja 1676 välja läheme, kui nende kodade kasvandikka möldri, kõstri ja muu praktilise elukutse ametisse näeme astuvat ja kui siis nende poegi ja pojapoegi ikka kaugemale ja kõrgemale näeme tõusvat, kus nad suuremal tegevuse väljal ka suuremat kasu jõuavad saata maale ja rahvale, kuni nad viimaks kui lugupeetud teadusemehed, õpetajad, arstid ja kindralid meie aukartust enesele nõuavad, mis ilmutab meile see nende kõikide püüdmine ja tõusmine, võitlemine ja võit? Mis jutustab meile — sealgi, kus nad ise aja nõtrusest osa võtnud, kus kâbi oksa unustanud, mille küljes ta rippunud, nende muidu õnnistatud elutöö, mehiste meeste võitlemine valguse ja vabaduse järele? Mis muud, kui tutvut — **E e s t i v i s a d u s t !** Seda rahvajõudu, mis Eesti ema sülest nii rohkesti välja voolanud, nii rohkesti, et ka teised rahvad seda omaks tunnistada pole häbiks arvanud.

Tuules ja tormis näeme Eesti iseloomu kasvavat. Taara tamme näeme kaugenevat enam ja enam. Mida enam torm on puhunud, seda enam on ta juured tunginud — Eesti mulda. Selle juures on meie päritud Eesti loomus, kõik see, mis selle Eesti verega ühenduses on, mille varal meie iseäralikuks rahva iseolemiseks — oleme saanud, see väline alus olnud, mille peale ennast Eesti perekond on rajanud. Siis on aga sellele — ka seda ei tohi meie nimetamata jätta — päiksepaistet ja kosutavat vihma annud kõlblik ilmavaade, nagu seda kristlik haridus kasvatanud, usk ühe kõrgema ilmakorra sisse, mis kaduvusest üles juhatab tähtede poole. Selle vara on Eesti pojad ja tütreid kõige pealt pärinud omalt — v a g a l t e m a l t. See vara on nii suur olnud, et tema valguses lepitus on sündinud kaduva ja kadumata vahel. Ja selle kahe ilma harmonilises kokkukõlas kuuleme värisevat ta puhtamas hääles — **E e s t i r a h v a h i n g e**. Meie kuuleme seda nimelt hüüdvat, nii õrnalt ja hellalt:

„Seda kuust sa pead kuulma, kelle juurel sa kasvanud“ —
 „Ära sa unusta — Eesti ema!“

4. Uurimise hallikad ja abinõud.

See on siht, mille juure meie jõuame, ma arvan, see on küll selle väärt, et Eesti suguvõsade lugu põhjaliku uurimise alla võtame. Küll on minul selle väljadelt juba praegu mõnda materjali käe pärast. Seks on mind ka mitmed auustatud suguvõnad lahkesti toetanud. Ma tänan neid selle eest südamest. Kuid siiski on see veel väike osa tööst, mis ära tehtud.

Meil on veel palju teha. Meil tuleks suguvõsade loo uurimist plaanilikult ette võtta, seda niisama korraldada, kui muud vana vara korjamist. Ühe jõud seda ei suuda. Meie peame ühendatud jõududega tööle algama. Materjaliks, mis meid kõige pealt huvitavad, kõlbavad:

1. Trükitud raamatutes ja ajakirjades ja mujal kõik tähendused, mis tähtsate perekondade kohta käivad, kellel meie rahvaga ühendust. Väga tähtsad on nekroloogid ja surma kuulutused. Kihlakaartki võib huvitav olla. Niisama on väga tähelepanemise väärt vanade ajalehtede kuulutused priikslaskmiste üle, mida enne priikirja väljaandmist on avaldatud.

2. Kõik kirjalikud tunnistused, mis trükkis pole ilmunud; kõigepealt kirikuraamatute ülestähendused; mälestuskirjad hauakivide ja ristide peal, kirikus ja kabelites. Kogukonna valitsustes linnas ja maal nimelt vanema aja revisjoni listid; kirjad meie linnade raekohtu arhiivides, mõisate kirjakogudes ja mujal, mis kuidagi tähtsamate Eesti soost võsunud perekondade elusse puutuvad. Iseäranis huvitav materjal on kameralkodades Riias ja Tallinnas tallele pandud, kus priikslastute nimekirju kokku seati ja korras peeti.

3. Siia on viimaks ka kõik kuulud jutud arvata, kõik suusõnalised jutustused kodumaa tegelaste perekondade alguse kohta. Nad võivad meid tihti sinna poole juhtida, kust meie kirjaliku tõenduse selle jaoks leiame, kus ühe ehk teise perekonna häll on seisnud. Kui tähtsaks ka seesugune perekonna traditsiooni ülestähendamine võib saada, on mulle Masingite suguvõsa uurimine, mille vilil hiljuti ilmunud, hiilgavalt näidanud.

Kõik seesugused teatud, olgu nad esialgul nii vähesed kui tahes, tuleksivad korjata. Nende hulgas tuleksivad kõige pealt kõik jutud üles tähendada, mis tähtsamate perekondade alguse kohta liikumas. See materjal tuleks siis ühte kätte koguda. Täendus, mis üksiku inimese käes kasuta, võiks seal hinnavääriliseks saada, kus materjali palju koos ja suurem ülevaade võimalik.

Seni maani, kui meil täielisem korraldus puudub, saaksin mina tänuga kõik seda materjali vastu võtma, mis minu kätte saadetakse. Ma saaksin seda oma parema tundmise järele tarvitama, läbi uurima, ja selle üle, mis arvustuse ees kui tõde ilmub, omal kohal aru andma. Nimelt palun ma ka veel õiendusi ja täiendusi Masingite suguvõsa loo kohta saata, kellel neid peaks kää pärast olema. Neid tarvitame ja avaldame, kui „Eesti suguvõsade

uurimiste" II. anne ilmub. Lahkete vendade ja õdede poolt saadetud materjali üle saan ma ajalehtedes avalikult aru andma.

Viimaks veel üks asi, mida mina nimetamata ei või jätta: Eesti suguvõsade loo uurimine ja uurimiste avaldamine nõuab kulu, pealegi suurt kulu. Nii on nimelt kirjastaja suuri summasid ohverdanud, et meie uurimiste esimest vihku, *Masingite perekonnaraamatut*, välja anda. Järgmised anded võivad üksi siis ilmuda, kui esimene meie rahva poolt lahket vastuvõtmist ja toetust leiab.

Siis peavad, kui meie ettevõtte peab edenema, uurijad reisisid tegema, et kirikuraamatuid ja muud siia puutuvat kirjavara mitmes kohas ja mitmes kubermanguski üles otsida ja läbi uurida, mis mõnikord palju vaeva ja kaua aega nõuab. Nimelt on selle juures uurijal osavust ja teravat silma vaja, et enne priiislaskmise aega kirikutel hingederaamatuid ja perekondadel veel priinime ei ole. See kõik raskendab uurimist. Sellepärast on võimata ilma suuremate väljaanneteta siin midagi ära teha. Ka neid kulusid peame kokku saada saada püüdma. Meie peame ühe abiraha Eesti genealogia uurimiseks asutama.

Väike algus on meil selle jaoks juba käes. Kuulsa kirjamehe O. V. Masingi tütrele Rosalie Masingile, kes mineval aastal suures vanaduses suri, on see suurt rõõmu teinud, et tema isa nime veel unund polnud ja tema perekonna lugu uuriti. Kui mina sel juhtumisel temaga kirjavahetuses olin, jättis kallis naisterahvas minu kätte enam kui 50 rubla, et mina seda tarvitaksin Eesti rahva kasuks, ses vaimus, nagu seda tema õnnis isa oleks teinud, kui ta veel elaks. Mina olen selle summa kinkija nõusolemisel Eesti Kirjanduse Seltsi kätte edasi annud, et ta esimeseks ehituse kiviks saaks „Otto Vilhelm Masingi kapitali“ asutamiseks. Selle intressidest tuleks, kui see kõrguseni tõusnud, mida selts määranud, Eesti suguvõsade loo uurimist toetada.

Mõtlegem siis ka selle peale, kuis vara poolest seda oma uut ettevõtet toetame. See ei või nurja minna, kui ta kallale astume — ühendatud jõuga. Seega auustame neid esivanemaid, kes oma mehe töö ja palava palehigiga lastele koja rajanud, seega auustame iseennast. Seega tõendame, et selle tähtsa Eesti mehe jälgedes käime, kelle nime praegu nimetasime ja kelle soovi sõna ta rahva teenistuses oli: „Tõe ja õiguse eest ohverdama oma viimse veretilga!“ Seda tehes täidame ka jumalikku käsku, millele tõotus antud, nagu ei kellegile muule. Ses mõttes üles — Eesti suguvõsade uurimise tööle!

Eesti keele sõnade muutmistesse jagamisest.

H. Põld.

2

Vaatame nüüd iga käänatust üleüldistes joontes üksikult ja lähemalt.

Esimene ehk nõrk käänatus.

Välimised tundemärgid: Ainuse osastav (part. sing.) lõputa (tüve lõpul täishäälik), mitmuse omastava (gen. plur.) lõpp (nõrk) — de (nõrga käänatuse mitmuse tundemärk).

Sisemised tundemärgid: Tüved kahesilbised

a) painuvad: ainuse omastav (gen. sing.) nõrgas, ainuse osastav (partit. sing.) kõvas paines. Näituseks: sõda, sõja, sõda; look, looga, looka,

b) painumata — nõrgas häälte järgus. Näit.: kala, kano.

Muud omadused: Mitmuse osastava (partit. plur.) lõpp — sid ehk asehäälilised (looka-sid — looke; kiwi-sid — kiwa j. t.).

Tähendus: Selle käänatuse alla käivad ka liitüved kaasrõhulise lõpuga dik, lik, mik, nik jne. (waba-dik, õnne-lik, ase-mik, mõis-nik j. t.).

Erandid: Mõnel sõnal on ainuse osastavas lõpp t, nagu ime, kõne, mure, herra j. t. Sõnadest luli, meri, veri, uni on ainuse osastav tuld, merd, werd, und; sõnast lumi — lund, sõnast mõni — mõnda, sõnast hani — hone ja hand (Kesk-Tallinnamaal tarvitataw).

Teine ehk kõva käänatus.

Välimised tundemärgid: Ainuse osastava (partit. sing.) lõpp — t, mitmuse omastava (genet. pl.) lõpp (kõva) — te (kõva käänatuse mitmuse tundemärk).

Sisemised tundemärgid: a) painuvad tüved (kahesilbised): ainuse omastav (gen. sing.) kõvas, ainuse osastav (part. sing.) nõrgas paines (Näituseks: ike, ikke, ike-t; kaabe, kaape, kaabe-t)

b) painumata tüved: kahesilbised 3-ndas häälte järgus (Näit.: aasta, aasta, aasta-t; tohter, tohtri, tohtri-t); kõik kolme ja enamsilbised tüved.

Muud omadused: Mitmuse osastava (part. plur.) lõpp — id (äkke-id) ühes jaos tüvedes — i. Lõpu-i alla käivad kahesilbised 3. häälte järguga ja mitmesilbised u s-sõnad.

ja ne-sõnad eelmineva kaasrõhulise silbiga, näit.: õigus, kogudus, inimene, metsaline, eestlane j. t. (õigusi, kogudusi jne.).

Erandid: Ainuse nimetavas l, n, r peale lõppevad sõnad eelmineva a-ga, mis omastavas l, n, r eest nende tahta astub (kukal — kukla, akan — akna, fatar — fatra, sammal — sambla) nõuavad mitmuse omastavas lõppu — de, mis väliselt otse ainuse nimetava vormi külge liitub. Näituseks: kukal-de, akan-de, fatar-de, sammal-de. (Neil sõnadel aga on ka te lõpud: kukla-te, akna-te jne.).

Kolmas ehk segakäänatus.

Välimised tundemärgid: Ainuse osastava (part. sing.) lõpp — d ja f, mitmuse omastava (gen. plur.) lõpp — de ja te.

Sisemised tundemärgid: Ainuse osastav ikka ühesilbiline tüvi sisemiste häälte 3. järgus; mitmuse omastav kaheasilbiline sõna, peale mõne erandi sisemiste häälte 2. järgus (maa-d keel-f; maa-de, keel-te).

See käänatus langeb kahte liiki.

I. liik: Ühesilbised tüved:

Ainuse osastava lõpp — d, mitmuse omastava lõpp — de, mitmuse osastava lõpp — sid ja id (Näit.: töö, maa, tui; tööd, maad, tuid; tööde, maade, tuide; töösid ehk töid, maid, tuisid).

Tähendus: i-peale lõppevates sõnades ja sõnas kae jääb mitmuse omastav 3. hääle järku (tuide, kaede).

II. liik: Kaheasilbised kuluvad tüved:

Ainuse osastava tüvi ühesilbiseks kulunud, lõpp — t, mitmuse omastava lõpp — te, mitmuse osastava lõpp — i (Näit.: keel, keelt, keelte, keeli; õrss, õrt, õrte, õrssi; hiir, hiirt, hiirte, hiiri).

Iseäralised tüved: 1) ainuse nimetavas i peale lõppevad sõnad, keskmise — s — häälikuga: käsi, süsi, wesi j. t. (Käänamine: käsi, käe, käft, käte, käsi). Nendest sõnadest lahku lähevad asi (asja, asja I. käänatuse järele) ja kusi (kuse, kust) III käänatuse II. liik).

2) Sõnad laps, mees, uks (lapse, last, laste; mehe, meesf, meeste; ukse, ust, uste)

Tähendus: Siia kuuluvad ne-sõnust naine ja teine.

Niisamuti, nagu nimesõnad oma sisemiste muutuste poolest kolmekäänatusesse langevad, langevad ajasõnad kolme pööratusesse (conjugatio), mis oma sisemiste ja välimiste tundemärkide loomuse poolest nimesõnade käänatustega täiesti kokku käivad. Paneme ka neid lähemalt tähele.

Esimene ehk nõrk pööratus.

Välimised tundemärgid: Määrosastava (Infinitivus verbalis) lõpp (nõrk) — **da**, mille ees täishäälik (vokaal). Näituseks: fäna-da, õppi-da.

Sisemised tundemärgid: Tüved kahe ja mitmesilbilised.

Kahesilbistest käivad siia: a) painumata tüved esimeses ja kolmandamas sisemiste häälte järgus. Näituseks: tånama, paluma; jahtuma, nõrkema, lõppema.

b) Painuvad tüved, millede määrosastav (inf. verb.) kõvas, olevik (praesens) nõrgas paines on. Näituseks: õppi-da, õpi-n; kisku-da, kisu-n, loopi-da, loobi-n, luge-da, loen.

Mitmesilbised kõik. Näituseks: armastama, ahwa-telema, telegrahweerima.

Muud omadused. Tegeviku sisseütleva (illativus verbalis) tüvi painuvates ajasõnades kõvas paines. Näituseks: õppi-ma, kisku-ma, loopi-ma, luge-ma; tehtaviku mineviku kesksõna (participium praeteriti passivi) lõpp — tud, tüvi painuvates ajasõnades nõrgas paines. Näituseks: õpitud, kisu-tud, loobi-tud, loe-tud.

Teine ehk kõva pööratus.

Välimised tundemärgid. Määrosastava (inf. verb.) lõpp (kõva) — **ta**, mille ees täishäälik, erandina — da, mille ees silp — el. Näituseks: mõlla-ta, hoobel-da.

Sisemised tundemärgid: Tüved kahesilbised, painuvad. Määrosastav (inf. verb.) nõrgas, olevik (praesens) kõvas paines. Näituseks: hakka-n, haka-ta; hoople-n, hoobel-da.

Muud omadused: Tegeviku sisseütlev (illat. v.) kõvas, tehtaviku mineviku kesksõna (partic. praet. pass.) nõrgas paines, nagu esimeseski pööratuses, ka kesksõna lõpp seesama — tud, aga erandites — dud. Näituseks: hakka-ma, hoople-ma; haka-tud, hoobel-dud.

Erandite kohta tuleb öelda, et nad oma loomuse poolest teise käänatuse eranditega ühte lähevad. Nagu seal a umb-

häälikute l, n, r kõrval oma kohta vahetab (**kukal, kukla**), nii siin e umbhääliku l kõrval. Näituseks: **hooplen, hoobelda**). Õieti on tüvi lõpp — ele (**tapelen**), millest vahest esimene, vahest teine e ära kukub (nimesõnades on õieti tüvi lõpp — ala: **kukala**).

Täendus: Määrosastavad mõelda, üfelda lühenevad ka vormideks; mõelda, õelda.

Kolmas ehk segapööratus.

Välimised tundemärgid: Määrosastav (inf. verb.) ikka kahesilbiline sõna (teistes pööratustes ikka kolme ehk enamsilbiline), tema lõpp — **a, da** ja **fa**. Näituseks: **käi-a, saa-da, maks-fa**.

Sisemised tundemärgid: Määrosastava tüvi ikka ühesilbiline 3. häälte järgus (**käi-a, saa-da, maks-fa**).

See pööratus langeb kahte liiki.

I. liik: Ühesilbised tüved.

Tegeviku sisseütlev (illat. verb.) kahesilbiline sõna. Näituseks: **käi-ma, joo-ma, krui-ma**. Tehtaviku mineviku kesksõna lõpp — dud: **käi-dud, joo-dud** (erand; **krui-tud**). Korravastalised vormid tulevad üksikult üles lugeda. Selles liigis ei ole palju ajasõnu. Siia kuuluvad ainult järgmised: **käima, wõima, müüma, pooma, wiima, keema, kruima, fäima**, korralise minevikuga: **käi-sin, vői-sin** jne.; ja **foo-ma, joo-ma, sõõ-ma, lõõ-ma, loo-ma, jää-ma, saa-ma** korravastalise minevikuga, mille märk — i, (mitte si nagu teistel ajasõnadel): **fõ-i-n, jä-i-n**.

Täendus. Ühesilbised vormid on ikka 3. häälte järgus, kahesilbised ikka 2. häälte järgus, peale vormide mis ajasõnadest **kee-ma, krui-ma, ja fäi-ma** sünnitatakse, mis ikka 3-das järgus on. Näituseks: **fõi-n** 3-das, **fõime** 2. häälte järgus aga **krui-n, krui-me** mõlemad 3. häälte järgus.

II. liik. Kahesilbised kuluvad tüved.

Siia käivad kahte jagu ajasõnu:

1. jagu: Määrosastava (inf. verb.) tüvi ja tehtaviku min. kesksõna (part. pr. p.) kulunud, tegeviku sisseütleva (illat. verb.) tüvi kulumata. Näituseks: **tulla, tuldud, tulema; pesta, pestud, pesema**. Minevik korravastaline, mille märk — i (mitte si). Näituseks: **ful-i-n, pes-i-n**. Muud korravastalised vormid tulevad üksikult üles lugeda. Siia käivad järgmised ajasõnad: **pidama, nägema, tegema, olema, tulema, panema, surema, pesema, minema**. Iseäraliselt veel nimetada,

mis vahe pida-si-n ja pid-i-n vahel ja minema teine tüvi lähe (lähnen, läinud j. t.).

2. jagu: Määrosastava (inf. verb.), tehtaviku min. kesksõna (part. praet. pass.) ja tegeviku sisseütleva (illat. verb.) tüvid kõik kulunud; kulumata tüve leiame alati olevikus. Näituseks: maks-fa, maks-fud, maks-ma, maksa-n; kuul-da, kuul-dud, kuul-ma, kuule-n. Kui tegeviku mineviku kesksõnal (part. praet. pass.) t, d (eelmineva kaksiktäishäälikuga ehk lihttäishääliku ja r-ga) ja p kulunud tüve lõpuks jäävad, astub e nende häälikute ja lõpu vahele. Näituseks: jät-e-fud, kat-e-fud, jood-e-fud, muud-e-fud, kard-e-fud (selle vastu: naer-dud, pöör-dud) tap-e-fud.

Tähendus 1.: jätetud, katetud, kütetud, võtetud, j. m. asemel tarvitatakse enam: jäetud, kaetud, köetud võetud jne.

Tähendus 2.: Sõnad needma, seadma, teadma muutuvad järgmiselt: Olevik: nean, sean, tean; min.: needsin, seadsin, teadsin (3 pööre needis, seadis, teadis); määrosast.: needa, seada, teada; teht. min. kesksõna: neetud, seatud, teatud).

See oleks üleüldistes joontes minu ettepanek Eesti keele sõnu käänatustesse ja pööratustesse jagada. Muidugi peab enne, kui sõnade välimist muutmist seletama hakatakse, nende sisemine muutmine, s. o. painumine hästi läbi võetud olema. Painumise õpetuses aga ei oleks mitte nii väga tarvis rõhku panna üksikute häälte muutumise peale (Ahrens, Hermann, Einer) kui nende keele seaduste peale, mis neid muutusi nõuavad (Veske, Jõgever).

Lõppeks tähendan veel, et Ansomardi „Rahva Lõbu-lehe“ 1900. aastakäigus omas „Eesti praeguse kirjakeele, kirja-viisi ja grammatika arvustuses“ Eesti keele sõnu muutustesse on jaganud, mis osalt minu jaotustega kokku käivad¹⁾. Tema I-ne käänatus on minu II-ne ja tema II-ne minu I-ne. Oma III-at käänatust nimetab tema ka segakäänatuseks. Ansomardi leiab need jaotused lõppude varal, näitab aga ka, kuda nad sisemiste muutustega ühes käivad. Kolmandamale käänatusele annab Ansomardi sellepärast segakäänatuse nime, et seal ainus I-se ja mitmus II-se käänatuse järel käia. Segakäänatuse hulka loeb ta ka sõnad — lane, line, — mene jne. liidetega. — Pööratusi on aga Ansomardil üks ainus, mis kolme osa-

1) Kui ma Tallinnas Kirjanduse Seltsi koosolekul käes oleva aine üle kõnelesin, oli Ansomardi jagamine minule tundmata. Läbirääkimistel juhtis hra J. Veski tähelepanemist selle peale, et minu ette toodud viisil juba enne on katsutud Eesti keele sõnu muutustesse jagada. Et kaks meest teine teisest lahus ja teine teist tundmata ühte ja sedasama leidnud, näitavat omast kohast ka, et uus jaotus loomulikum olla kui endised.

konda langeb: 1) muutmata tüved, 2) painuvad tüved ja 3) korravastased tüved. Pööratuse jagamise põhjusmõte on siis teine kui käänatustesse jagamisel. Nii on Ansomardi süsteemil seesama viga, mis Eineri omalgi. Ansomardi on aga ühe asja poolest järjekindlam: ta peab ajasõnade jagamise juures sellest kinni, mis ta eelpool ütelnud, et pööramine lõppude muutmise on ja seega ka lõpud pööratuste vahesid määrama peavad. Et tall lõppude järel jaotamine asjata näib olema, leiab ta ajasõnadel ainult ühe pööratuse. — Nagu näha, läheb Ansomardi sõnade jaotus ommeti minu jaotusest kaunisti lahku, ja ei ole minu töö siis mitte üleliigne olnud. Tõuget oma jaotustele olen aga mina Arvi Jännes'e Soome keele grammatikast („Suomen kielioppi“) saanud. Ma jätan nüüd oma ettepaneku asjatundjate arvustada.

Kirjandusline ülevaade.

A. H. Tamsaare, Pikad Sammud. Uudisjutt. „Noor-Eesti“ väljaanne 1908. K. A. Hindrey kaaneilustus. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus. Hind 60 kop. ja 80 kop.

Mispärast just „Pikad sammud“, mitte „lühikesed“? Kas A. H. Tamsaare pilkab või? Kas on A. H. Tamsaarele see unenägu, mis meilgi uudiseks nägema hakati, üles paleusteriiki tõusnud ja sellega kättesaamataks tunnistatud? On's iseäralde vabaarmastuse mõte siin kui paleus kujunenud, või tujuks kahanenud, mis ainult poisikeste südant kuumaks suudab kütta, üksi seks veel hea küllalt, et inimesed „hõlpsamini“ lõbutseada võiksid? .. Peaaegu küll. Siiski nii iverseerki pilgates . . . Pealegi lõpeb jutt just seal otsa, kus ta kui jutt just huvitavaks läheks — nimelt: mis uus see küll võis olla, mis sarnase lodevuse-kõlbluse esitaja juures, nagu Otto Leiser, veel uuena tulema pidi, inimlise olevuse juures, kellel midagi püha ei ole; mis uus see küll võis olla, mis „niisuguses“ — Heinrich nimetab teda seks — naisterahvas vana asemele astus; või mis uus see võis olla Heinrichi juures, kes ära tunneb, et a a s t a s a d a s i d seks ära kulub, et üleüldse selle peale mõtelda võib, meie juures niisugusid tundmusi teoks tegema hakata, missugust „oma uut tõde tahtis ta kuulutada, kuigi teda sealjuures keegi ei usuks“. Kas jääb lõpp ära, et igale mõtlejale seal karastav n a e r algab? Näib nii olevat. „Kas tundmuse juures iialgi midagi mõeldakse? Mõtted tulevad alles pärast. Nad on tõrvalondid, mille saatel tundmustele haua lävele teed valgustatakse. Sures armastavad nad selgust, valgust, sündides ja kasvades tumedust, pimedust.“ Kas need ei ole laused, mis A. H. Tamsaare peenelt pilgates ühe risti peale kirjutab ütelse asemel: „Siin hingab Jumala rahu Eesti sotsialdemokratia, ja vaim ütleb: tema mõtted

jäävad meile päranduseks seedida.“ Peaaegu. A. H. Tamsaare kujud tahavad tütipilised olla, — ja meie sotsialdemokratiline laene oli suur tundmus. Mötted pidivad siin alles pärast tulema, et teed haua lävele valgustada. Suri nüüd Heinrichi sees see maailm, mida ta „raamatute järele otsustas pahaks nime-tada“, mis ta siis peale hakkas, tema, kes köige tösisemal elu silmapilgul, nagu A. H. Tamsaare lubab, — kus tema südames köik kokku langes, Leeni uures veel kohe löbu leidis, nönda et „noored ögavad ja tuksuvad kehad mehanilisteks olevusteks muutusivad, mis loomusunni järele elutseda tahtsivad.“ Kibe pilkamine ! See on selge. Möte ei ole tundmuse asjus suurt. Kes sarnase „poolemaailmaga“ kokku puutub, nagu Olga, sel on tösist kölblist tuuma tarvis, et seisma jäada, — ja seda kölblist tuuma Orisool ei olnud ; seda ei suutnud temale sotsialdemokratiline öpetus ega kasvatus anda. Kuis inimesel köik lubatud on, seal nihkub ta ikka enam allapoole, kuna üksi see, kes enesele teatava kölbliseastme püüdmise - sihiks üle oma ümbrust vötäb, ümbrusest jagu saab ja kui elav eesküju ümbrust enesega töstagi suudab. Sai Heinrich „rahvameelseks“ ? Aga rahvameelsuse selgrooks on ja jäab tingimata rahvus. Mis rahvameelsus see oleks, mis mitte rahva kallimat vara, tema iseolemist, tema-loomulist elu, sellega rahvust omaks ei tunnista ! Tamsaare ei ütle : ta naerab. Milleks Heinrich siis sureb ? Kas sotsialdemokratiks, kes eneses prohvetit märkab, köik ära salgab ja oma koguduse esimesteks liikmeteks Otto ja Olga vötäb, et aastasaja pikkust sammu jatkata ? See tahaks küll liiga lühikeseks sammuks olla, vähemalt hingeliselt. Ühte mötet suudavad ikka ainult kölbliselt tugevad kanda ; ja kui üks möte alla on jäanud, siis suudavad seda ikka ainult kölbliselt tugevad uuesti üles tösta, kus juures töstmine enam nii kerge ei ole ; uuesti-töstmiseks ei ole mitte üksi kölblist tugevust tarvis, vaid ka palju vaimlist körgust ja värskust. Mis on aga neil kujudel kölblise tugevuse ehk vaimlise körguse poolest : madal pealiskaudsus, kirgline tüdimus, muud vähe. Ja vabaarmastus, — ei näi ka see pikapeale Otto Leiserilegi, kellele midagi püha ei ole, löbu sünnitavat, kuna Heinrich köige oma eksimise juures, kui sisukam ja tösisem, seda oma väeriliseks ei pea „niisugusega“ koos elada, ja — kuigi ta seda aastasade pikkuseks sammuks nimetab, möistab ta oma tundmuste lennus vabaarmastuse all ometi olulikult midagi täitsa teist — eluväerilisemat, ülendavamat. Tamsaare pilkab, Tamsaare naerab ! Kuidas ta köike kirjeldab, nii tösisel, nagu oleks tal sügavustega tegemist ja mitte suguliselt küpseksaamise aja tungi ja kartuse, meelituste ja targutustega. Kes viimast peatükki loeb ja sealt mitte Tamsaart ennast kui muigul pealtvaatajat ei leia, see peab köike, kas lihtsalt jamaks pidama, vöi uue ilmavaatelse romaani sissejuhatajateks. Vöib olla, et uus romaan veel järgneb, aga siis ei oleks Tamsaarel pöhjust sissejuhatus, avamängu, uudisjutuks nimetada ; mötleb ta aga pilgata, mistarvis nimetab ta pilkelugu — uudisjutuks. Järjekindlalt edasi nihkudes : selles „vastaoksuses“ peitubki nali, hale nali . . . Meie ees seisab lihtsalt peenike pilkelugu, kus näidetakse, et teatavat ilmavaadet rahvaelu edendavaks eluliseks jäuuks mitte nimetada ei vöi, et see ilmavaade kui aineiline, suguliselt küpseks-

saamise ea eksielus ehk meeldib, pikapeale rahustada ei või, tühje, kõlb-
liselt lõdvaks läinud inimlisi olevusi, nagu neid jutus kujutatakse, ainult
midagi uut, vahest isiklises paleuslises püüdmises alatasa uuenev vana, —
kas meie seda vana ehk uut kõlbluseks, vooruseks, valguseks ehk muuks
jõuiks nimetame ehk mitte, — mis järjekindla edenemise õiguses tervet
seltskonda, tervet rahvast ja nende varal tervet maailma ära peab võitma,
tõsta suudab, tõsta iseene valitsemises tõsisteks inimesteks kõige pealt
ja — siis alles ehk muudeks tegelasteks. Tamsaare pilkab, sest tema
tüüpustel on „surmahais juures“, nagu ta ise parodeerib.

Mis kujutamisesse puutub, peab tunnistama, et pildid osavasti on
joonistatud. Ainult emand Martinile kipub Tamsaare küll liiga tegema:
Eesti ema, kes oma meest kaheksa aastat kui haiget sängis toitnud, selle
sisu tahab sügavam olla, kui et pilkaja teda õieti tabada suudaks. Jutustus
ise voolab ladusasti ja üksikud kohad jõuavad kaunile ütlemise kõrgusele.

Kirjastus on raamatut kaunisti ehitada mõtelnud, K. A. Hindrey on
aga midagi õieti westist imarat pakkuda suutnud. **E. Enno.**

— Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul hrade A. Jürgensteini ja J. Lõo
vahel tekkinud mõtete lahkuminekul puhul minu arvustuse üle, mille omal ajal
„Õiguse“ lisades A. H. Tamsaare „Pikkade sammude“ üle avaldasin, leian
kohaliku ja tarviliku olevat mõnda täiendavat märkust selle raamatu kohta
teha, iseäranis hra Jürgensteinile seletuseks, kes minu arvustusest näib
natuke valesti ehk ühekiülgselt aru saavat, nagu seda „Postimehes“ ilmunud
lühikese referadi järele otsustada võib. Hra Jürgenstein süüdistab mind, ma
tahtvat Tamsaare juttu teatud shabloni raamidesse suruda, ja leidvat kõige
suuremaks puuduseks, et see sellesse shablonisse ei sünni. Ja pealegi mõõtvat
ma raamatu pikkust otse küünraga, mis teda iseäranis näib võõrastavat.
Ma annan järele, et mul seda arvustust kirjutades teatud psühholoogiliku romani
ideal ette kujunes, millega ma Tamsaare novelli võrdlesin, millel, nagu
selgesti näha, pretension, auuahnus on hinge-eluliku kujutus olla. Samuti on
õige, et ma „Pikad sammud“ sellest idealist kättesaamata kaugusel leidsin
olevat ja et ma talle sellepärast õige kareda arvustuse osaks lasin saada.
Võib olla, et selles kareduses ja veidi vaenulikus olekus osalt see asjalugu
süüdi oli, et tähendatud novell mulle sõprade poolt vaimustusega üles kiidetud
ja kõige hiilgavamates värvides ette oli maalitud. Niisuguse ettesaadud
arvamise tõttu oli mul tööd ennast lugedes suur pettumuse tundmus. Ja see
on täitsa loomulik: inimese loomuses valitseb ikka teatud määr vastuvaid-
lemise ja kontrasti psühholoogiat, mis ta tahtmiste ja arvamiste peale sagedasti
iseteadmatalt mõju avaldab. On ju harilik nähtus, et kui midagi õige ilu-
saks ette kujutad, asja ennast nähes ikka end petetud leiad olevat, kuna
ootamata, aimamata midagi ilusat ehk peenikest märgates korruga meeldiva
üllatuse (Überraschung) saad. Kuid kõigest sellest hoolimata ei ole ka nüüd, kus
ma hiljem Tamsaare tööd suurema erapooletusega olen uuesti lugenud, mul
mitte palju oma arvustuses avaldatud arvamisest maha kustutada. Kui ma
ta nüüd kirjutaksin, siis kirjutaksin ta peaugu täiesti samasuguse. Pean

kahjuks tunnistama, et mu vaimustus selle raamatu kohta, Aino Kallase ja Jürgensteini enese kiivatest otsustest hoolimata, ikka edasi ühesuguseks tagasihoidlikuks on jäänud. Muidugi on see mu isiklik maitse. Ma ei taha seda novelli mingi shabloni raamidesse suruda; nagu ütlesin, võrdlen teda ainult isikliku idealiga, mis mulle psühholoogilikest romanist on kujunenud ja mis arvustamise juures teatud mõttes koguni kasuks võib olla. Pealegi, kui hra Jürgenstein mäletab, katsusin ma „Pikkasid sammusid“ ka teistest seisukohtadest vaadelda, teda stiililise kunstitöö ja põneva jutu mõõdupulgaga mõõta, kuid leidsin ikka, et ta ühegi seisukoha arvustust õieti välja ei kannata, et ta igapidi nõrk on. Kui kõigesuuremat puudust heitsin talle ette, et tegelased Heinrich, Otto ja Olga liig kahvatumad, abstraktilikud, eluta ja iseloomuta on, ega meis ühtegi huvitust ega osavõtmist ei jaksa äratada. Nad kõnelevad ja targutavad kui masinad, nad liiguvad kui varjukujud. Seda iseloomu ja elu puudust seletasin sellega, et kirjanik melle neist mingit individuaalsemat kuju ei anna, olgu pikema kirjeldusega ehk mõne üksiku trehvava joonega. Ka Tamsaare hinge-elu analüüseerides, mida teised arvustajad kui ta peaväärtust toonitavad, ei näe ma suurt teravust ega algupärasust; selle poolest käivad mitmed väljamaa psühholoogid „Pikkade sammude“ autorist kaugelt üle, kelle juures mõndagi labasust, ära kulunud mõtteid ja vaatlusi, banaliteetisid ja naiviteetisid võib tähele panna. Seda naise hinge kahekülgisust, et ta maitse mitmesugustel põhjustel ühel ajal ehk korda mööda võrgutaja Don Juani tüüpuse ja hingelikumalt peenema mehe poole kaldub, on juba Prantsuse kirjanik Paul Bourget mitmes omas romanis nagu „*Cruelle énigme*“ ja „*Coeur de femme*“ ligi kaksikümne aastat varemini palju suurema ja sügavama psühholoogi peensusiga konstateerinud ja palju teravamalt ja vägevamalt formuleerinud. Nagu mulle näib ja nagu kuulda, olla hra Tamsaare Skandinavia, nimelt Norra-Daani kirjanikkude mõju all, kellest talle Knut Hamsun iseäranis meeldivat. Sellest vist tulebki ta jutus see veidi hämar toon, see n. n. impressionistlik jutustamise viis, mis palju ühtlasi detailisid ei anna, vaid kõik lihtsaks tehtud peajoontes ja siluettides laseb paista. Fr. Mihkelson, kellega selle hra Tamsaare novelli üle mõnikord on isiklikult vaieldud, püüab selles küll teistsuguseid väärtusi näha. Nagu Aino Kallaselegi meeldib talle seal teatud intimitik ja tagasihoidud toon, millel oma luule olla; stiiligi lihtsuses ja ilutuses ei näe ta mitte puudust vaid headust: see ilma pretensionita ja kahvatu stiil olla just kokkukõlas sisu meeleoluga ja selle lihtsus olla tahetud ja meelega. See veidi hämar ja ebamäärane õhukond, milles niisama ebamäärased isikud liiguvad, olla just huvitav ja unistama panev. Ka mul ei ole midagi niisuguste väärtuste kohta, ka mina pean seda kunstitöö kõige suuremaks peensusseks, kui ta meid unistama oskab panna, kui ta meis teatud isesuguseid meeleolusid tekitab, mis raamatu realsele seisule nagu üks sisemine ja defineerimata vastuhelk, peaaegu üks paralleelik maailm oleks, mida luuletaja ise ei näi mõelnud ega aimanudki olevat, kuid mida lugeja oma leiduseks ja saladuseks peab. Kahjuks aga ei leia ma Tamsaare novellis seda meeldivat, unistama panevat meeleolu; selles segavad mind

seal ainult puudused. Ma jään ikka selle juure, et Tamsaarel peenem kunst puudub. Võib olla, et tal seda novelli kirjutades oma meeoleolu, oma luule peas oli, kuid ta ei ole osanud seda „ära anda“, seda teoks teha. Kõiges ta kirjutamise ja jutustamise tehnikas ja toonis valitseb teatud kiu- vus, üksluisus ja paendumatus; see on midagi aitamata ja liig lihtsat; sellel puudub isiklik värskus ja lõhn; see ei ole ka mingi teaduslikult kar- vapealne ja terav kirjutuseviis. Muidugi on see ikka kõik minu isiklik arva- mine, mis mitte mõõduandev ei ole, nagu hra Jürgensteingi tähendab. Troos- tiks hra Tamsaarele võin veel ütelda, et ka G. Suits, kelle autoriteet maksab, sellest tema novellist vaimustatud on ja seda peenikeseks ning hästi korda läinud psühholoogiliseks tööks peab.

Mis sellesse puutub, et ma seda novelli olla „otse küünraga mõõtnud“, see on, et tähendasin, et ta oma lühikese vormi läbi ka osalt oma mõjust kaotab, siis tõendan ka seda praegugi veel. Hra Jürgensteini ja vist mõne muugi meelest näis vist imelik, koguni naljakas ja kuulmata asi olevat, et ma selles novellis käsitatud ainele 200 kuni 300 lhk. soovitasin. Nad on vist kooli teoretikerite mõju all, kes oma õperaamatutes hoiatavad, et ei pea jumala pärast mitte novelli ja romani vahet lehekülgede arvu, raamatu pak- suse järele määrama. Kuid nüüdsel ajal on need mõlemad kirjanduslikud vormid nii paenduvaks läinud, uuemad kirjanikud tarvitavad stiili, sisu, aine poolest nii suurt vabadust, et võimata oleks pedantlik olemata niisuguseid kindlaid määrusi ja tundemärkisi üles seada, nagu seda koolidele määratud kirjanduse teoria õpetustes tehakse. Ainsaks realseks, oluliseks vaheks romani ja novelli vahel jääb sellepärast ikkagi lehekülgede arv, trükitähtede suurus ja raamatu format. Kui võõrastav, paradoksilik see määrus ka tun- dub, kui haavav ja vähe auupaklik ta kunsti kohta peaks näima, on ta siiski õigustatud, ja temaga peab ära harjuma. Ma arvan, et keegi ei hakka suurt viie-kuuesaja leheküljelist köidet novelliks nimetama, samuti nagu na kahtlen, kas kellegile kirjanikule meele tuleks oma kahe-kolmekümne lehe- küljelise jutukese pealkirja alla „roman“ panna.

Sellepärast, Tamsaare novelli lehekülgede arvust rääkides tahtsin ainult ütelda, et see suurema volüümi läbi võitnud oleks. Iga aine oletab teatud välimise vormi suurust, et oma täiel mõjul nähtavale tulla. Vähemal kujul näib ta nagu midagi nõrka ja poolikut olevat, on tahetud midagi ära ütelda, kuid ei ole suudetud, on ennemini ära väsitud. „Pikkade sam- mude“ aine on igatahes niisugune, nii võrd keeruline, et see alles pikemas jutus, see on romanis, vägevamat mõju avaldaks, vähemalt niisuguses psüho- loogilikus romanis, nagu mina seda ette kujutan. Alles seal saaks üksikutele osadele küllalt tihedust ja täiust anda, mille läbi realiteedi mõju palju väge- vam saab ja sellega ühtlasi ka meeoleolu intensiteet; mis sellest realiteedist välja hoovab. Muidugi nõuab niisuguse romani kirjutamine kirjaniku poolt suuremat jõudu ja teistsugust osavust ning tehnikat kui novell, ega ole iga temperamendi kohane. Igatahes aga tuleb romani nüüdsel ajal kõige kõrgemaks ja paenduvamaks kirjanduslise kunsti vormiks pidada, mille kõrval novell või uudisjutt ainult teatud miniaturkuju on.

Selle vormi väiksuse ja jõuetuse all kannatavad mõned teised uue-
mad raamatud, nagu näit. Mait Metsanurga „Isamaa õilmed“, millel peaaegu
samad tehnilised puudused on kui Aino Kallase „Ants Raudjalal“ : algus
on tihedasti ja üksikasjalikult jutustatud, kuna lõpu poole väsimus tuleb ja
ainult katkendlikka nähtusi ja sündmusi kujutatakse. Näib, nagu oleks see
raamatute volüümi väiksus teatud ühenduses meie maa ja rahva väiksusega,
mis suuremaid kõlpeid ei jõua üleval pidada. Peab ütleva; väike maa,
väiksed asjad. Kuid teatud troostiks näitab meile Wilde siiski, et ka meil
suuremad romanid võimalikud on; on ju „Prohvet Maltsvet“ oma ligi 800
lehekülge paks.

Kui minu arvustus „Pikkade sammude“ kohta üleüldiselt vali näib
olevat, siis on see ehk ainult Eesti kirjanduse seisukohast. Kõrgemalt seisukohalt,
üleüldisema ja absoluutlikuma mõõdupuuga mõttes ei ole see mitte
vali. Eesti kirjanduses on Tamsaare novellil igatahes oma huvitus ja
väärtus. Ta on tõsine ja auus püüd millegi parema ja peenema poole; ta
on suurtsugumat tõugu, kui mitmed teised, ehk ta küll selles tõuus just täielik
ega ilus ei ole. Tal on ainult teed rajav ja ettevalmistav tähendus; meistri-
töö, *chef-d'oeuvre* ta mitte ei ole. Nagu kuulda, olla Tamsaare uue töö,
ja jällegi novelli „Noored hinged“ kirjutanud. Ootame ta ilmumist põne-
vusega. Arvan, et selle järele tema talendi ja kunsti kohta lõpuliku otsuse
võib teha, sest loodame, et ta selles viimati oma temperamendi ja genre'i
kohta selgusele on jõudnud. Kas saab see tulev novell teistsugune olema
oma tehnika ja stiili poolest, kui „Pikad sammud“? Kas see eelmise töö
puudustest vabaneb ja võib olla koguni uute headustega on ehitud? Või
annab ta aga tõenduse selleks, et inimene oma stiili, oma kunsti iseloomu
niisama vähe muuta jaksab kui oma moraset iseloomu? Võib olla, et kir-
janik seal ennast hoopis uuest küljest näitab, millest me teda veel ei tunne.
Väga huvitav teada.

J. Aavik.

Helsingis, 27./14. jaan. 1909.

— Lubagu auustatud lugeja ka minule paar minutit selle sama asja
kohta, hoolimata, et kaks meest oma mõtted siin juba avaldanud on.
„Pikad sammud“ kipub sündmuseks saama, ta äratav elavaid poolt- ja
vastuvaielusi; kui ma jutu läbi lugesin, oli minu esimene mõte: jutt on
täitsa luhta läinud! Kui ma aga nüüd tähele panen, kuidas tema kallal
vaieldakse, siis pean ma küll järele andma, et kui jutul muud väärtust ei
ole, see temal ometigi on, et ta meie arvustuste põllu elustamiseks kaasa
töötab aidata. Selle poolest jään ma aga oma esialgse arvamise juure,
et jutt ise luhtaläinud katse on. Iseloomud on nii kehvalt ära tähendatud,
et võimatu on aru saada, mis vahe kahe sõbra vahel on, ja miks neid üle-
pea kaks peab olema, üheainsaga oleks seesama jutt välja tulnud. Naiste-
rahvaid tunneb vähemalt selle poolest teineteisest ära, et üks paks mopsi-
näoline ja teine, kui ma just ei eksi (mul ei ole järele vaatamiseks lusti)
peenikene on, vähemalt peenikesena ja kõhnana kujutan ma teda endale
ette. Vaimliselt ei leia ma ka naisterahvaste vahel vahet. Ainuke

inimene jutus, kellel luud ja liha, on Leeni ema, olgugi et kirjanik teda natuke karikeerib. See on ainuke kuju, mis jutust meele jääb. Meeste ja naiste paar elavad kuskil kuu peal, ümbrus puudub täitsa. Jutustamise osavust on, kuid hooletust ka hulka, kirjanik unustab ära, mis ta kangelased on läbi teinud. Kuid mitte selleks, et jutu kehvust näidata, ei võtnud ma nõuaks ka oma arvamisi avaldada. Mind huvitas palju enam küsimine, kust see tuleb, et jutt, kord ta luhtaläinud on, siiski nii elavat tähelepanemist äratab; kõige karedama otsuse on tänini vahest hra Aavik annud, kuid see asi, et ta uuesti tarvitust leidis jutu kohta eesolevates ridades sõna võtta, näitab, et ka tema juttu nii väärtusetu sündmuseks ei loe, kui tema sõnadest vahest arvata võiks. Sellega, mida tõeste väärtusetu asjaks peetakse, ei tehta nii pikalt tegemist. Minu arvates võiks üldist osavõtmist jutu kohta sellega seletada, et jutu kirjutaja niisugust valda on puudutanud, mis meie ilukirjanikkude eest tänini luku taga on olnud. Meie januneme selle järele — iseendid tundma õppida, kuid meil ei ole tänini keegi julgenud katsudagi ütelda, mis me oleme. Hra Tamsaarel on seda julgust olnud. Tema töö tuletab andelise lapse joonistuste katseid esimestel tundidel meele, abita, selgusetu kritseldused, kuid seda kõik vabandatakse ja luuletatakse, hra Tamsaarele appi tulles, jutule juure, mida seal olevat tahetud ütelda. Ühe arvustaja arvates on jutt sihitulbaks, kust uus järk Eesti kirjanduses algab, teine arvustaja leiab, et jutukirjutaja olevat tahtnud teatavaid nähtusi meie uuema aja elust pilgata ja naeruvääriliseks teha. Muidugi ei paku jutt ise ei mingit sihitulpa, ega mingit pilkamist. See on ainult jutu nõrkuste vabandamine arvustajate poolt. Sellelsamal põhjusel tahaksin mina jutust meie nooresoo hingeelu kujutust otsida ja seda vahest suurema õigusega, kui teised arvustajad sihitulpasid ja pilkamisi. Jutt lasseb tõesti pilu vahelt pilku meie nooresoo hingeelu peale heita, kui õige aga see pilt on, mis sealt pilu vahelt paistab, selle eest vastutamist ei võta ma enese peale. Kuid see pilt on troostita kurb, ainult ühe degenereeritud, väljasureva nooresoo pilt. Ma ei taha selle nooresoo hingest, nagu see Tamsaare jutus kujuneb, idealisid, püüdmist millegi kõrgema poole, otsida. Niisugused asjad on meie ajal naeruväärilised, mineviku jätsed, ja mitte ainult meie nooresoo juures. Võib niisama hästi täna seltskonna uuendaja, tuleviku riigi asutaja olla ja homme nuuskuri romanide lugeja, oma eilsete sõprade ülesnuuskija ja äraandja olla. See kõik on lubatud, sest inimene ei tohi ennast idealidest kõita lasta. Ma ei otsi sealt idealisid. Ma tahaksin sealt inimest leida, inimest kõikide oma kirgedega, olgu ta nuuskur, mõrtsukas, naistekütt, vabaarmastaja või mis tahes. Tamsaare noorsugu on Türgi haremi vahtide sarnased nahksed isikud, kes ise oma meelet toredad Don Juanid on, õige kombel aga koguni naisterahvastki ära eksitada ei suuda; ka sellekski puudub neil mehisus. Ei mingit kirge, ei mingit huvi, nahksus, kuldne kesktee, argpüksiline himu-täitmise ühes külma järelekaalumise, mi teised selle kohta ütlevad, kassiahastus selle järel ja uus himutäitmise, — ja see noorsugu peab rahva tulevik olema. Niisugust noorsugu leian mina

Tamsaare jutust. Loodetavasti on Tamsaare vale-pildi maalinud, kuid mina ei ole nii kaugelt selle nooresoo hinge tundja, et ma Tamsaare pilti parandada julgeksin.

J. Jõgever.

Die Kultur der Gegenwart, herausgegeben von Paul Hinneberg. Die osteuropäischen Literaturen und die Slawischen Sprachen. (Des Gesamtwerkes Teil I. Abteilung IX. 1908. Berlin und Leipzig. Druck und Verlag von B. G. Teubner, 377 S. Preis geheftet M. 10, in Leinwand M. 12. (= Praeguse aja haridus, väljaannud Paul Hinneberg. Hommiku - Europa kirjandused ja Slaavi keeled. Terve kogu I. jagu IX. osa. 1908. Berlin ja Leipzig. B. G. Teubneri trükk ja kirjastus. 377 lk. Hind kergelt köidetud M. 10, riideköites M. 12).

Nõnda on suure ettevõtte nimi, mis mõni aeg tagasi Saksamaal prohv. Paul Hinnebergi toimetusel ilmuma hakkas. Nagu väljaandja seletab, on ettevõtte „laialisele haritud inimeste ringkonnale määratud, ja peab üleüldiselt arusaadavas keeles meie aja vaimliste eestvedajate sulest süstematiliselt kokku seatud, ajalooliselt põhjendatud kirjelduse meie terve praeguse aja hariduse üle tooma, kuna ta üksikute teadusevaldade põhjapanevate uurimise saaduste tähtsust terve hariduse kohta ära määrab ja hariduse edasarendamise teed kätte näitab. Mitmeaastaste ettevalmistuste järel ja lugemata hulga kokkutulekute ja kirjavahetuste põhjal meie aja esimese järgu teaduse ja tegeva elu meestega elule tõusnud, ühendab ettevõtte nii suure hulga kõige silmapaistvamaid nimesid igast teaduse ja tegeva elu vallast, nagu seda vaevalt kuskil maal või milgi muul ajal teistkorda sarnaselt võimalik on.“ — Et väljaandjad tõeste ka niikaugele on jõudnud, näitab juba pealiskaudne pilk üksikute tänini ilmunud osade kaastööliste peale, kes üleüldiselt tuttavad nimed iga üks omas teaduse vallas on ja kelle nimed iseenesest juba kirjatööde tubliduse eest vastutavad. Ma tahaksin lugejatele, kes Saksakeelt mõistavad, ja kes teatavas teadusevallas ehk üksikus teaduse harus kerge vaevaga orienteerida ja selle teaduse haruga praeguse teaduse kõrgusel tutvaks saada soovivad, seda ettevõtet igapidi soovitada. Tuttavad Meyeri ja Brockhausi leksikonid ei suuda kaugeltki seda tarvitust täita, sest et nende sisseseade neid sunnib teateid üliväga killustama, mille läbi ühtlane ülevaade kaduma läheb. Terve töö langeb nelja jakku: I Vaimuteaduste kultura vallad (usk ja mõtteteadus, kirjandus, muusika ja kunst). II Vaimuteaduste kultuura vallad (Riik ja seltskond, õigus ja majandus). III. Looduseteaduslised kultuura vallad. IV. tehnilised kultuura vallad. Esimese jao üksikud osad on: 1) Praeguse aja hariduse üleüldised alused, 2) Vaimuteaduste ülesanded ja uurimise viisid, 3) Hommikumaa usud; Europamaa vanaaja (pavana) usud, 4) Ristiusk, 5) Mõtte-teaduse üleüldine ajalugu, 6) Systematiline mõtteteadus, 7) Hommikumaa kirjandused, 8) Kreeka ja Ladina keel ja kirjandus, 9) Hommiku - Europa kirjandused, 10) Saksa keel ja kirjandus, 11) Romaani rahvaste keeled ja

kirjandused, Inglis keel ja kirjandus, Skandinaavia rahvaste keel ja kirjandus, 12) Muusika, 13) Hommikumaa kunst. Vana aja Europa kunst. 14) kesk- ja uueaja Europa kunst. Iga peatükk igas osas on sellekohase esimese järgu teadusemehe kirjutatud. Nõnda, näituseks, käesolevas raamatus: I. Slaavi keeled, II. Slaavi kirjandused: I. Vene kirjandus, II. Poola kirjandus, III. Böhmi kirjandus, IV. Lõuna-Slaavi kirjandused. III. Uus Kreeka kirjandus. IV. Soome-Ugri kirjandused: 1) Ungria kirjandus, 2) Soome kirjandus, 3) Eesti kirjandus. V. Leedu-Läti kirjandused: 1. Leedu kirjandus, 2. Läti kirjandus.

Selles raamatus on nüüd, nagu eelolevast sisukirjeldusest näeb, ka hra G. Suitsu poolt Eesti kirjanduse ajalugu ilmunud, esimene sellesisuline töö, mis meie veikese rahva vaimliste võitluste ja vaimutöö viljaga nii laialisi ringkonde tutvustab, nagu see eeloleval ettevõttel olemas. Küll on teadusliste seltside väljaannetes, mida aga ainult üksikud loevad, seda ja teist üksikut asja meie vaimutööst, iseäranis Kalevipojast ja Dr. Hurti rahvaluule korjandustest kõnet olnud, meie terve vaimutöö ühtlane ülevaade ilmub esimest korda. Ja üleüldiselt on hra Suits oma ülesande rahuloldavalt täitnud. Järgmised tähendused oleksid mul vahest kirjatöö kohta teha.

Kõige rohkem tülitab vähemalt mind Suitsu nimetud tööd lugedes see ajalehe jutunurga (feljetoni) keel, mida Suits tarvitab, iseäranis seal, kus tal teadmistest puudus tuleb. Olgugi, et raamat mitte otsekohe teadusemeestele ei ole määratud ja igapäine haritlane kuiva teaduse keelt ei armasta, oleks minu arvates Suits siiski võinud tõsisemalt kirjutada. Ülearune sõnade kõlksutamine teeb lugeja kahtlaseks ka asja enese kohta. Olgu üks ainus näitus hulga seast: „Oma ilmavaate poolest eelolevate (Eiseni, Bergmanni ja Lippu) sarnased, luuleliste kvaliteetide poolest vahest nendest üle on Jakob Tamm ja Jakob Liiv, kes oma tutvusele kui lugemiseks sündsamad (lesbare) Eesti romantika epilised (lugulaulu) talendid, kahjuks, arvurikaste maotumate juhussalmisepitsuste läbi väga palju kahju on teinud; seal ja teal läbikõlava koolmeisterdaja tooni peab leplik lugeja juba kauba peale võtma“. Aga Jakob Liivi tööd, vähemalt tema tähtsamad tööd, ei ole mitte epilised, vaid lüürilised ja koolmeisterdamisest on raske nii Liivi kui seda vähem veel Tamm juures rääkida. Armastus oma maa ja rahva vastu, mis selle või teise kirjniku tööd vastu kõlab, leiab hra Suitsu poolt ägedat kallaletungimist, nagu oleks kirjanik ei tea mis kuritöö sellega korda saatnud, et ta oma rahva ja maa armastamisest julges kirjutada. Nõnda kirjutab hra Suits 1869. a. ära peetud laulupidust: „Sümptomatilise vaimustuse voog kohises rahva südametest läbi, kui 1869 a. Tartus priikslaskmise 50 aastast juubelipidu üleüldise laulupidu läbi pühitseti, kus laulutekstid, Jannseni vabrikust, algupärsuses nagu — „Eesti, Eesti, üle kõige“, „Vaht Ema jõel“ isamaalisi tundmusi välja ütelda aitasivad. Missuguse taeva kaare poole vaht Emajõel oma otsaesist pidi pöörma, see oli küsimine, mis veel ei olnud ette pandud. — Tunti ennast ainult kevade joovastusest täidetud, lapsiku usaldusega Eesti rahva paljutöotava tuleviku kohta täidetud, mida rahvuse romantika tähe all nähti koitvat. Ja juba oli eestlastel val-

mis ka põlv laulikuid ja proosa kirjanikka, kellel rahvusline vaimustus purjusid paisutas. Kõikide nende romantikaga üleõhutatud vaimude hulgas seisis Jannseni tütar L. Koidula vääriliselt ees... Tema kõrval ja järel, ilma temani ulatamata, ajas ennast laiali salmitagujate ülihulk, kes sihiliste luuletajatena kõigest eestilisest rõõmu tundsid, siis aga ka esimesest armastusest, jumalakartusest ja keisri-truudusest laulsivad... Ette otsa võiks vast Fr. Kuhlbarši, M. Veske ja A. Reinvald'i seada.

Sarnase otsuse juures peaks küll kahtlema, kas hra Suits Kuhlbarši, Veske ja Reinvaldi laulusid ise lugenud on. Iga tahes tunneb ta 1869. a. laulupidu, selle tähtsust ja suurt mõju liig vähe, kui ta seda mõne pilkekõlksuga ja kahtlase poliitika-maiku näpunäitega arvab ära kirjeldanud olevat. Jannseni terve väärtuse arvab hra Suits selles seisvat, et tal isamaaliste laulude vabrik olnud ja et ta Saksa rahvakirjaniku Horni „Spinnstubest“ jutukesi ümber pannud; praegu aga olevat ta „hoopis tähtsuseta ja oma aja ära elanud.“ Selle otsusega ei lepi nähtavasti hra Suits isegi, kuna ta ju Jannsenile peaaegu niisama palju ruumi annab, kui Jakobsonile ja Hurtile ühes Aleksandri kooli ja Kirjameeste Seltsiga kokku. Hoopis tähtsuseta isikuid hra Suits muidu ju ei nimetagi. Vististe on siin küll G. Suits Jannseni vastu liig helde olnud, kuna tal tema tähtsusetust vaja oli tõendada, niisama nagu ta Kristjan Jaak Petersonile liig heldeste ruumi jagab, O. V. Masingiga võrreldes. Kuna O. V. Masing üks Eesti rahva kõige mõjuvamatest isikutest on, keda ainult kõige esimeste nimede kõrva, niisuguste nagu Kreutzvald, Jannsen, Jakobson, Hurt seada võib, jääb ta Suitsu töös hoopis Kristjan Petersoni varju, kelle elulooga Suits juhtumisi ennast ligemalt on tutvustanud. Kr. Peterson olevat esimene Eesti laulik; kui Petersonil käskkirjades, mis minule tundmata, midagi muud ei leidu, kui seda, mis tänini trükkis avaldatud, siis ei ole Petersoni kuulsus palju väärt. Tema mõjust ei või üle pea juttu olla, kuna ta liig vara, 21 aastaseks, suri. Mis temast oleks saanud, kui ta kauemini oleks elanud, seda meie ei tea, vahest küll esimene Eesti laulik, vahest aga ka mitte midagi.

Veikseid vigasid, sagedaste nimelt sõnakõlksude teel sisse tunginud, leiame mitmeid. Paar näitust: Vanemad Eesti keele mälestused ulatavat 13. aastasajani, need olevat Läti Hindriku Liivimaa kroonika ja Liber Census Daniae, mis „küll rohkem keeleteadusliselt kui kirjanduse edennemise seisukohast tähtsad“ olevat. Sellega näeb siis hra G. Suits mõlemates nimetatud raamatutes ikkagi midagi tähtsat ka Eesti kirjanduse ajaloo kohta. Peale hra Suitsu ei näe seda vististi keegi muu. — 18. aastasaja lõpul olevat pastorite mustade kuubede ees rahva endine lapselik ilmavaade (nimelt Eesti rahvaluule) ikka enam taganema (kaduma) hakanud. Kirikut rahvaluule kadumises osaltki süüdistada on minu arvates täitsa ülekohus. Selle aja ametlikul kirikul ei olnud vähematki mõju rahva sisemise elu kohta. Rahvaluule hävitaja ja rahva usklikeks tegija ei olnud ametlik kirik, vaid vennaste usk (Herrnhut). — Eesti rahvas olnud 600 aastat „Balti Mongoliikke“ all. Võrdlus, ei ole õige. Oleks eestlased ainult Mongoliikke all olnud, siis oleks Eesti rahva käekäik igatahes teistsugune olnud, olgu paremale või pahemale

poole. Mongolid ei puudutanud rahva valitsuse viisi, usku, varandust ega perekonna elu. Mongolid nõudsid ainult teatavat maksu, mida rahva oma vürstid kohustatud olivad maksma. Nimetus „Balti mongoliikke“ annab hoopis vale pildi Eesti rahva seisukorrast 600 aastasel pärisorjuse ajal. — Saagu neist näitustest.

Ma kordan lõpuks uueste, et ma üleüldiselt hra Suitsu tööga rahul olen. Enamiste on kirjanikud õigesti karakteriseeritud, kirjanduslised voolud selgesti ära tähendatud; keel kerge, peaaegu mängiv (nagu tähendatud, mõni kord liig mängiv). Kui me meeles peame, et ka Eesti keeleski veel sarnased präziseeritud ülevaated täitsa puuduvad, et hra Suits palju midagi eeltööd (ainult W. Reimani uurimised ühe osa üksikute kirjanikkude kohta välja arvatud) eest ei leidnud, vaid alghallikate põhjal otsekohe pidi töötama, siis mõistame, et siin tükk tublit tööd Eesti mineviku äratundmiseks tehtud on.

Iseäranis kõneleb Suitsu kasuks tema Eesti kirjanduse ajaloo võrdlemine hra E. Wolteri Läti kirjanduse ajalooaga. Meie oleme harjunud, vahest ka ilma põhjusega, Läti kirjandust Eesti omast ette seadma. Hra Wolteri kirjatööst ei paista seda mitte välja: Läti kirjandus ilmub selles uskumata kahvatult ja värvita. Mina vähemalt ei saa enesele Wolteri kirjatöö põhjusel mingit selget pilti Läti kirjandusest ette seada. Näib, nagu oleks hra Wolter Läti kirjandusest ainult suuri vaimusid otsinud, ja kuna ta neid sealt ei leidnud, veikeste peale uhkelt käega heitnud. Sisemistest võitlustest edu ja hariduse poole, neist rahva vaimu tõsise ajaloo avaldustest, ei leia meie Wolteri töös peaaegu jälgegi; kas kõik see sisemine võitlus edu, valguse ja tõe poole, olgugi sagedasti eksiteedel, peaks meie naabritel puuduma. Vistist mitte. Kirjatöö tegija, kui ma ei eksi, vist kaunis tuttav Läti teadusemees, ei ole oma teaduslisest kõrgusest suutnud alla astuda, sinna, kus veikesed vaimud pimeduses kobades, üksteist vastu põrgates, eksiteedele sattudes ja jälle sealt välja rabeledes, maailma ajalugu loovad ja suurtele vaimudele, kes aastasadade tagant kord ilmuvad, teed tasandavad. Hra Suits on selle poolest omale õige seisukoha võtnud.

J. Jõgever.

Maria Lusjeva. **A. Amfiteatrovi** jutustus. Vene keelest **L. Jürmann**. Georg Zirk'i kirjastus, Jurjevis. — Tartus. 246 lhk. H. 1,20 kop.

Raske on selle raamatule kohalist kohta kirjanduse keskel nimetada. Võiks arvata, et kirjanikul tõsine püüdmine oli ilukirjanduslist tööd teha, kuid tal ei ole see korda läinud, ja raamatu, nõnda kudas kirjanik ta valmis on teinud, tahaksin ma küll pornografilise turukirjanduse hulka lugeda. Raamatu peategelane Maria Lusjeva on ilus, edev, ilma mingi vaimlise sisuta noor tütarlaps, auusast kuid vaesest perekonnast, aga uhke ja kerge elu armastaja ilma vähema iseloomuta. Ta satub pealinna naisterahvastega kauplemiseäri agentide kuuksi. Jutt kujutab, kudas äri köidikuid ikka kõvemine ja kõvemine tema ümber pingule tõmbab, kuni ta nii kaugelt äri võimu aluseks saab, et teda väljamaa miljonäridele, kellele igas linnas, kuhu

ta sõidab, puhtaid tütarlapsi peab hoitama, võidakse kätte visata, ilma et Maria selle vastu tahaks ehk julgeks protesteerida. Hiljem mängib ärinaisomanik kaartimängus Marie harilikule lõbumaja pidajale, kes ilusamaid tütarlapsi välja saadab laatade ja pidustuste peale muudes linnades tarvitamiseks. Ühel sarnasel ärireisil läheb Marial korda ennast vabastada ja äri käest pealegi suurt summa tasuraha enese vaikimise eest välja nõuda. Sellel juhtumisel avaldab Marie niisugust osavust ja kindlust, mille jaoks tal, nagu terves jutus enne seda kujutatud, igatahes kõige vähemat andi ei olnud. — Jutt tahab õpetlik olla, tahab noori tütarlapsi võõraste meelitajate eest hoiatada, vahest ka lõbumajade jälkuseni toore elu kirjeldusega hirmutada, kuid ta ei saa sellega siiski toime. Maria Lusjeva maitseb äri kulul hulk aega elu lõbusid, ilma et äri teda kudagi sunniks oma pilli järke tantsima. Maria jääb äri küüsi, ilma et õieti aru saaks, mispärast ta seda teeb. Takistusi enda vabastamiseks on olemas, aga nagu kirjanik jutu jooksul näitab, ei ole need takistused võitmata. Kui me veel tähele paneme, et Maria lõpuks ära minnes 10,000 rubla ühekordist tasu ja eluaegse pajuki enesele välja nõuab, siis ei saa küll aru, keda niisugune lugu peaks hoiatama või hirmutama: on ju ometi väga kasulik sarnaselt oma tuleviku kindlaks teha. Ma ei tahaks just ütelda, et raamatut noorte tütarlaste eest tingimata ära peab peitma. Ma ei usu, et sarnaste raamatute lugemine tingimata lõbumajasse viib. Peale vahest mõne õnnetuma erandi on lõbumajade naisterahvad degenereeritud inimesed, haiglased iseloomud, kes lõbumajade teele lähivad, hoitagu neid kudas tahes. Kes ei tunneks küllalt äraeksitatud tütarlapsi, kes iga pidi täitsa auusateks naisterahvasteks jäävad, oma lapsi kõige suurema puudusega võideldes auusasti ja auusateks inimesteks üles kasvatavad, kuna teiselt poolt isikud lõbumajade teed lähivad, keda keegi õigel kombel ära eksitanudki ei ole, kellel elus puudustega võidelda ei olnud, keda paiguti koguni perekonna elu armastava mehe kõrval ootas, kes aga sellest hoolimata kõige peale käega heitsivad ja lõbuteed läksivad. — Kui eeloleva jutu õpetused kuskil kasu võiksid tuua, siis ainult lõbumajade elanikkude keskel, kus üks või teine vahest ennast vabastada suudaks. — Kui kunstitööl, ei ole raamatul mingit väärtust. Iseloomudest ei või juttugi olla, inimesed toimetavad jutus nõnda, kuidas kirjanikul enesel teataval silmapilgul kõige kasulikum: kord on nad kirjaniku kujutust mööda läbi ja läbi auusa südamega inimesed kareda koore all, sealsamas metsiktoored ilma südameta rehkendajad, kord kõige kõrgema mõõduni pehmed iseloomud nagu Marie Lusjeva terves jutus, kuid sealsamas jutu lõpul on seesama Marie külm äriiline raudse tahtmisega rehkendaja. —

J. Jõgever.

T. Sander, Eesti kirjanduse lugu. I. jagu: Rahva luule. Teine parandatud trükk. K. Sööti trükk ja kirjastus, Tartus, 1908. 72 lk. 80. H. 25 kop.

T. Sanderi kirjanduse lugu, mille esimene trükk aastat 10 tagasi ilmus, on üleüldiselt kaunis tuttav. Kuna kirjanduse loo II. jagu, kunstluule üsna rahuloldavalt kokku on seatud, ja kahetseda jääb, et surm ainult 17. aasta-

ajaloo lubas kirjanikul valmis teha, ei või seda I. jao, rahvaluule, kohta mitte hästi tunnistada. Töö on vananenud materjali põhjal kokku seatud, jaotus on puudulik. Näpunäited selle kohta, kust kooliõpetaja, kes seda raamatut koolis tarvitada tahab, üksikud lood, mis raamatus ainult nimetatud, peab leidma, puuduvad enamasti täiesti, arvatavasti küll, et kirjanik ise käsikirja trüki jaoks ei jõudnud ette valmistada. Kõik need puudused on ka praeguse 2. trüki juures suureks takistuseks, et raamatut kooliraamatuna tarvitada.

Nimetan mõned üksikud puudused: Lk. 13 öeldakse rahva luule sündimine selle vana „halli aja“ sisse tagasi ulatavat, millest meile mingisugust mälestuse märki ei ole järele jäänud, peale just selle rahvaluule. Juure lisada tuleks, et keel igatahes ja vahest ka lauluviis vanemad on, või vähemalt mitte nooremad kui rahvaluule. Arvatavasti ilmus esite lauldav sõna (?) ja alles siis laul. — Lk. 20 öeldakse, Murueit kaitsenud maja, õue ja aeda, ühes murueide tütaratega. Missuguste hallikate peale see tütelus põhjeneb, ei tea ma. Sellekohasid muinaslugusid ma ei tunne. Muinasjutud kõnelevad ainult murueidest kui metsavaimust, kes küll karja kaitses, kuid maja ja õue kaitsjad olivad koguni teised vaimud. Peatükis *M y t h o s e - l i s e d l a u l u d* (lk. 19—23) tuuakse terve rida Eesti müthosliste laulude lühikesi sisukirjeldusi ilma hallikat nimetamata, enamiste Kreutzvaldi ja Neus'i järele, kuid nende abil ei saa meie kudagi selgusele, mis Eesti müthosliste laulude sisu õieti on. Oleks laulud ise ära trükitud, siis võiks neid kasuga lugemise materjaliks tarvitada ja müthosliste laulude sisu ja iseloomu kooliõpetaja abil klassis välja töötada, kuid lühikeste pealkirja sarnaste sisu kirjeldustega ei ole midagi peale hakata. — Lk. 37 tuuakse Eesti rahvalaulu kurva laadi põhjendamise juures ette, et „Eesti perekondlik elu ei võinud (nagu see Vene luules sündis) mingit põhjust“ kurvameelsusele anda. „Kujutavad ju ometi rahvalaulud perekonna elu kõige ilusamate värvidega.“ Nii ei olnud asi kaugelki mitte. Nagu Vene rahvalaulud, nii tunnevad ka Eesti omad küllalt lugusid naiste röövimisest ja müümisest-ostmisest, ega paku Eesti minevik selles asjas mingit eeskuju teistele rahvastele, kes temaga ühel hariduse astmel seisivad. Sander isegi toob lk. 44 sellekohase näituse. Ise asi on Eesti perekonna elu rahva iseseisvuse viimastel aastasadel enne sakslaste tulekut, kus võrdlemisi kõrgema hariduse tõttu ka naisterahvas, vähemalt perekonnas, kaunis iseseisvaks ja lugupeetavaks tõusis. Sellest ajast pärit on ka laulud, mis naisterahva „kuldist elu“ ülistavad.“ — „Elegia laulude“ hulka (lk. 46—50) on liig mitmekesise sisuga laulud paigutatud: lese lein, vaeselapse kurtmine, õnnetu abielu, ajalooline viletsus. Selle juures tuleb „õnnetu abielu“ ka „Lõbu ja armastuse laulude“ all (lk. 44) ja „ajalooline viletsus“ „katoliku laulude“ all (lk. 50 orjalaul) ja „igapäise elu“ laulude all („Teoorjuse viletsus“ lk. 51) ette. Et „teoorjuse viletsus“, „nuhtlus mõisas“, „jooma laulud“ ühes peatükis kõrva seisavad, sellega ei võiks kudagi leppida. „Teoorjuse viletsus“ on selleks liig tõsine asi, et teda joomalauludega kõrva seada. — Suur puudus on veel see, et vähe tarvitataavad sõnad ja sõnakujud seletamata on jäänud,

millega maakooliõpetaja, kellel suuri raamatukogusid oma sõnaraamatutega käepärast ei ole, hädasse jääb. — Parema raamatu puudusel peab aga koolides, kus Eesti kirjanduse lugu õpetatakse, eslotsa siiski Sanderi raamatuga leppima.

J. Jõgever.

„Isamaa õilm'ed“. Mait Metsanurga jutt. J. Ploompuu kirjastus. Tallinnas, 1908. Hind 60 kop.

Mis on meie talurahva silmis õieti haridus? Keda peab tema õieti haritud inimeseks? Kes kaks kolm lauset Saksa- ja Vene-keelt oskab püüda, see on haritud, või, nagu üleüldse üteldakse, koolitatud inimene. Meil on sarnaseid koolitatud inimesi kaunis kogu, iseäranis õrnema soo hulgast, kes päevad täiesti tööta mööda saavad, nõnda ütelda „peeniksel elavad“, kus juures nende peamure on, võimalikult ruttu mehele saada, et siis vana tuntud „kohvitantismusele“ omas uues kodukoldes maad anda. Nad on liikuvad puped — mitte inimesed. Niisuguste „haritud“ naesterahvaste vabritsemine oli ja on praegu Saksa soost, ehk jälle saksastatud koolipreilite ülesanne olnud, kus juures Saksa pansionid neil abiks on. Imeruttu, isegi mõne kuu jooksul oskavad nimetatud pansionid ja koolid lihtsast talutüdrukust peenikese preilli valmis sepitseda.

Üks niisugustest koolitatud talutüdrukutest on Särevere vallavanema tütar Luise. Terane tütarlaps õpib juba varakult lugema, jõuab vallakoolis kiiresti edasi. Pikema, mitmekülgse kaalumise järele otsustab isa tütart linna kooli viia; selleks annavad hoogu naabri peremehed, kelle tütreid linnas koolis käivad. Ema on ka Luise linnasaatmisega nõuus.

Väikesele Luisele õmmeldakse paar uut kleiti ja peale jõulu viib vanamees tütre linna, kus ta teda naabrite eeskujul Saksa perekonda kosti peale paneb. Ära minnes palub isa, et perenaine tütreaga ainult Saksa keelt kõneleks. Kõige suurema lahkusega lubatakse seda.

Luise elu on linnas eslotsa hoopis vilets: perenaine kõneleb ainult Saksa keeli, teised koolilapsed peavad ka uue koollõega Saksa keeli kõnelema; Luise oli isa kodus harjunud vabalt nurmedel ja aasadel hüppama, siin pääsis ta harva ainult vanemate inimeste saatusel välja. Kui Luise vast liig kohmetu ehk harjumata on, saab ta tõreleda, kus juures karm perenaine harilikult järgmised sõnad nagu sõimamise krooniks üle huulte jaseb libiseda: „Diese Bauermädchen sind wie Schweine¹⁾“. Kõik kannatas Luise ära.

Olgugi, et peenikesed, viisakad kombad noorele plikale aegamööda külge hakkasivad, Saksa keel varsti ladusamalt läks, siiski kaebab ta isale, kes teda mõne nädala pärast vaatama tuleb, et elu „ikka ka“ minevat ja Saksa keelt „natuke“ ka oskavat.

Neist sõnadest „ikka ka“ paistab selgesti, et tütarlaps ennast „võõras õhus“ tunneb olevat. Eeskojas oma isa ees seisdes tunneb ta juba

1) Need talutüdrukud on kui sead.

häbi, on ju isal porised saapad jalas ja hall talumehe mantel seljas. Nõnda palju on „võõras õhk“ Luise peale mõjunud.

Missugune kasvatus koolis oli, missuguseid vaateid plikakestele pähä tuubiti, seda kirjeldab Luise omas päevaraamatus kõige paremini :

„Mille peale koolis rõhku pandi, see oli : „peenikesi“ inimesi kasvatada. Mis olivad peenikeste inimeste tundemärgid, nimelt naisterahva juures ? Selle peale kostivad meie kooliherrad ja -preilid ilma kõige vähema dissonantsita kooris : Saksa keel (Berlini väljarääkimisega), Prantsuse keelest need laused, mida seltskonnas kõige rohkem tarvitatakse, viisakad kombed sõõgi- ja theelauas, pidusaalis jne., alandlik olek ülemate ja vanemate vastu, laitmata, uhke olek alamate vastu, jumalakartus, „puhtad“ elukombed (peale kella üheksa ei tohi väljas jalutada, meesterahvaga ei tohi ühes kahekesi tuppä jääda). Kes kõike seda ja veel palju muid vähem tähtsaid nõudmisi täitis, see oli „gebildet“ inimene, „peenikene“, „saks“.

Pikad aastad tegivad Luise peenikese preili, kes peale kooli lõpetamise sihita ilmas hakkab ümber hulkuma. Tal puuduvad kindlad vaated, kindel eesmärk. Iga meesterahvas, kellega ta kokku puutub, meeldib temale, — ta hakkab armastama. Ja kõik tema elu kooliõpingist peale on täis, nagu ta ise ütleb, „meeste jahti“. Esimene armastaja on üliõpilane Anton, kellele Luise ka oma „elu ära müüb“. Esmalt püüab Luise vastu panna, kuid Antoni kõlavad sõnad meelitavad teda kuristiku kaldale ja ta — l a n g e b.

Mitu ööd järgimööda „magavad“ nad ühes voodis, armastavad. Varsti jätab Anton Luise maha ja elulained kannavad viimase Venemaale, kus ta mitmed armastuse romanid läbi elab. Kõik lõpevad nõndasamuti, nagu „armastuselu“ Antoniga. Suveks reisib Luise vanemate koju, kus ta teatud sihiga ennast koolmeister Tammemäele Saksa keele tundide andjaks kaupleb. Koolmeister hakkab oma kooliõpetajannat armastama. Ka see „armastuse lugu“ lõpeb suguliku kokkuelamisega. Juba unistab koolmeister pulmades, ta avaldab Luise kuuldes arvamist, et tema (koolmeister) varsti pulmades pärast Luise vanemate jutule läheb. „Lollike“, ütleb Luise selle peale ja naerab.

Ühel päeval saab koolmeistr Luise käest kirja ja ühes sellega päevaraamatu, mis nagu kirjas seisab, nende vahekorda ja armastust pidi selgitama. Luise ise lubab Peterburi sõita.

Nõnda jutu sisu. Jutus ettetulevad isikud on peale Luise, kes ennast ise omas päevaraamatus üles pildib, kaunis tumedalt karakteriseeritud. Ei taha hästi Tammemäes oma elatanud küla koolmeistert ära tunda. Ka Luise papa on vallavanem, keda neil päivil vast harva veel võib leida ; otse Eesti talueteede killast on Luise ema, kelle esimeseks mureks peale tütre kooliõpetamise on, kust viimasele meest saada. Ka muidu on Luise ja ema vahekord kaunis loomutruult kirjeldatud.

Igatahes on „Isamaa õilmed“ seda väärt, et läbilugemiseks paar tundi aega ära kulutada võib.

Raamatule on paari pintsli tõmbega kaunis kena välimus antud.

M. Luts.

Карта Прибалтийскаго края (Läänemere maade kaart).
K. A. Raagi kirjastus, Tartus.

Kaarti trükkimise kunst on meil Eestis alles lapsekingades. Ülemal nimetatud kaarti väljaandmisega on hra Raag õieti ütelda proovivagusid ajanud. Meil olivad ju enne ka Laakmanni „Schul-Wand-Karte“ ja Grenzsteini „Kodumaa kaart“ olemas, kuid need olivad liig labased ja vigasid täis; iseäranis rikas oli Grenzsteini kaart vigade poolest, olgugi et ta praegusest Raagi kaartist vast geografialiste punktite poolest täielikum oli. Ka Raagi kaart ei ole vigadest päris puhas, kuid rõõmustaval viisil peame ometi tunnistama, et kõrgustikud ja madalikud, jõed ja järved, linnad ja alevikud, kui ka teised geografialsed punktid üleüldistes joontes kõik omal kohal on, kui mõned üksikud väikesed vead maha arvame.

Pealiskaudse silmitsemise järele leidsin Eestimaa jaos (Tallinna ja Põhja-Liivimaal) järgmised vead, mis sellepärast alamal toon, et teise trüki juures, mis arvatavasti varsti ilmub, need vead ära võiks parandada.

Puhja kirik (Tartumaal) seisab Tartust Viljandisse sõites pahemat kätt, aga mitte paremal pool teed, nagu kaart tõendab. Nõndasamuti on Tännassilma greek.-kat. usu kirik, mis sellesama tee ääres seisab, valest, ära märgitud, — ta on Tartust sõites pahemal pool teed.

Äksi kirik (Tartumaal) seisab põhja pool Saadjärvest, paar-kolm versta raudteest eemal, kaarti peal leiame kiriku aga õige raudtee ligidalt lõunapoolsel Saadjärve kaldal.

Laiuse greek.-kat. usu kirik (Tartumaal) ei ole ka õieti ära tähendatud, peaks teisel pool teed seisma.

Miks puuduvad Laiuse lossi varemed kaarti peal, mis kirikust paar versta ida pool on?

Laiuse kiriku ümber on kaarti järele otsustades suured sood ja madalikud. Tõsi küll, aga luth. usu kiriku ligidalt on ju ka Laiuse mäed, mis mitmetest teistest mäekinkudest, mis kaardi peal üles tähendatud, kõrgemad on. Näit. Kavilda mäed Puhja kiriku ligidalt.

Kolga-Jaani luth. usu kirik (Viljandimaal) on Võrtsjärve põhjapoolsest rannast Põltsamaale sõites pahemat kätt; nõndasamuti on ligidalt seisev Arusaare greek.-kat. usu kirik valesti üles märgitud — peaks teine pool teed olema.

Olustvere greek.-kat. usu kirik (Viljandi maak.) on raudtee ligidalt otse maantee kaldal, mitte aga eemal, nagu kaarti peal seisab. Siia juure olgu aga ka tähendatud, et nimetatud kirikus praegu enam jumalateenistust ei peeta, — uus kirik ehitati Suure-Jaani alevikku ja sai mineval aastal valmis.

Parika järvest (Viljandi maak.) voolab väike ojake näe välja, mis ennast Tännassilma jõega ühendab ja siis Võrtsjärve langeb; kaarti peal voolab ta aga iseseisva ojana järve. Harusid nimetatud ojakesel ei ole; kaarti peal võtab ta aga pahemalt poolt pika haru.

Türi kirik (Paide maak.) on ka valesti ära tähendatud; kaarti peal seisab ta Halliku raudtee jaamast lääne pool, seisab aga tõepoolest umbes paar versta ida pool.

Kose kirik (Tallinna maak.) seisab kaarti peal otse maantee kaldal; see ei ole õige, — ta on umbes 3—4 versta maanteest idapool.

Rakvere lossivaremed on kaarti peal linnast paar versta ida poole üles märgitud, seisavad aga otse linna ligidal lääne pool küljes.

Soovida oleks, et kaart teises trükis parandatuult ja märksa täiendatuult ilmuks. Praegu on kaarti peale liig vähe maanteesid üles märgitud; hea oleks, kui teises trükis palju teesid juure lisataks, ka oleks kõigepeidi soovitav, et hobuse postijaamad (конно-почтов. станция) kaarti peal leiaks; see tõstaks kaarti väärtust väljaspool kooli seinu.

Kunstilisest küljest oleks soovida, et madalikud ja kõrgustikud värvidega ära tähendataks, oleks vististi märksa selgem.

23.XII.08.

M. Luts.

Uued raamatud 1908.

(Järg.)

Detsembri kuus 1908 ilmunud raamatud:

- J. Adamsoni kalender 1909. aasta jaoks. Tartus. J. Adamsoni kirjastus.
E. Bergmanni tr. 16° (11×15) 63 lk. R. 2 l. 20.000 eks.
- Anzengruber, Ludvig. Südame uss. Tõlkinud O. Rütli ja J. Livi. Tartus, 1908. K. Sõõti trükk ja kirjastus. 16° (13×19)
84 lk. H. 60 kop. R. 5 l. 1500 eks.
- Jumalikud ilmutused ehk tõsine tarkus Tartus, 1908. M. Hermannini tr. 8°
(13×21) 80+8 lk. H. 30 k. R. 5 l. 2000 eks.
- Eesti VII Karskuseseltside kongress. Tartus, 1908. Eesti karskuse seltside keskoimekonna kirjastus. „Postimehe“ tr. 16° (13×19) 68 lk.
R. 4 l. 1000 eks.
- Leoke H. Kooli kandle kaitsmiseks. Viljandis. Peeti tr 16° (11×17)
8 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- R. Natuse Viljandi kalender 1909. Viljandis 1908. E. Ringi tr. 16° (11×17).
32 lk. R. 1 l. 12000 eks.
- Peterburi Eesti Tähtraamat 1909 a. Peterburis, 1908. R. Edgreeni kirjastus.
Tõllasepa tr. Viljandis. 16° (12×17) 125 lk. R. 8 l. 1000 eks.
- „Rahvalehe“ Tasku kalender 1909 a. p. Viljandis, 1908. Tõllasepa trükk ja kirjastus. 16° (12×17). 64 lk. R. 4 l. 3500 eks.
- Üleüldine Eesti näitemängude ja H. Leokese kirjastuse nimekiri. Viljandis
1908. A. J. Peeti tr. 16° (12×14) 56 lk. R. 2 l. 1500 eks.
- L' Urbaine. Elukinnitamise Selts L' Urbaine. Tartus. 8° (14×21) 23 lk.
R. 3 l. 1000 eks.
- Abel, J. Ilmade kuulutaja. Õpetus, kudas talve järele suve ilmade muudatusi ära võib arvata. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr. 16° (13×19)
16 lk. R. 1 l. 1000 eks.

- Blumenthal ja Kadelburg. Hans Hädavares. Naljamäng kolme vaatuses. Eesti keelde Th. Altermann. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (15×21). 75 lk. Hind 50 kop. R. 7 l. 500 eks.
- Bölsche, W. Elu võit. Tõlkinud Linda Jürmann. Tartus, 1908 J. Reevitsi kirjastus. G. Zirki tr. 8° (15×23). 84 lk. H. 35 k. R. 10 l. 2000 eks.
- Eschschoitz kalender 1909. Tartus, 1908 G. Laakmanni tr. 16° (11×17)s 36 lk. R. 1 l. 2000 eks.
- Isamaa Kalender 1909. Tartus, 1908. Schnakenburgi trükk ja kirjastus. 16° (13×18). 183+96 lk. R. 14 l. 2000 eks.
- Kalender, Güntheri 1909. Tartus, 1908. H. Laakmanni tr. 16° (11×18). 34 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Kalender A. Kramer, 1909. Tartus, 1908. H. Laakmanni tr. 16° (11×17) 34 lk. R. 2 l. 5000 eks.
- Kodu-Kalender 1909. Viljandis. H. Leokese kirjastus. A. Renniti tr. 16° (10×13). 80 lk. R. 2 l. 10.000 eks.
- Kuhlbars, Friedrich. Kooli kannel. Tallinnas, 1908. H. Leokese kirjastus. M. Schifferi tr. 16° (13×18). 152 lk. H. 40 kop. R. 10 l. 6000 eks.
- Lipp, M. Piltidega Piiblitlugu. Tallinnas, 1908. 3. trükk. A. Buschi kirjastus. „Revalsche Ztgi“ trükk. 8° (14×22). 196 lk. H. 40 kop. R. 15 l. 5200 eks.
- Lugemise raamat laste koolitamise tarvis. Tartus, 1908. H. Laakmanni tr. 16° (14×18). 57 lk. R. 2 l. 3000 eks.
- Mohrfeldt, A. Kiriku lugu. Käsiraamat juhatuseks keskmistele koolidele ja kirikuloo armastajatele. Tallinnas, 1908. 2 trükk. A. Buschi kirjastus. M. Antje trükk. 8° (14×22). 139 lk. R. 11 l. 5000 eks
- Stievenson, R. L. „Enesetapjate klubi“. Sensationmäng 3 vaatuses. Eestikeele tõlkinud M a s k e. Tallinnas. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 32 lk. H. 30 k. R. 3 l. 1000 eks.
- Strecke, R. Dr. Jumal ja kirik, ü. p. J. A. Rahamägi. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 46 lk. H. 20 k. R. 5 l. 2500 eks.
- Tarner, B. „Meie aja inimene“. Eesti keele T. Grünfeldt. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (14×21), 136 lk. R. 9 l. 2500 eks.
- Thiel, Hans. Dshiu-Dshitu kunst. Jaapanlaste kunst ilma sõjariistadeta ennast kaitsta. Pärnus, 1908. Birkhani tr. ja kirjastus. 16° (13×19). 32 lk. R. 2 l. 1000 eks.
- Turp, H. Kodumaa geograafia. Viljandis, 1908. A. Tõllasepa trükk ja kirjastus. 8° (15×22). 64 lk. Piltidega. R. 6 l. 3000 eks.